

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
โครงการวิจัย เฝ้าปฏิบัติการ การฟื้นฟูกระบวนการย้อมคราม
ในวิถีผ้าพื้นบ้านภาคใต้

โดย ประไพ ทองเชิญ และคณะ
พฤษภาคม ๒๕๕๒

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
โครงการวิจัย เจริญปฏิบัติการ การฟื้นฟูกระบวนการย้อมคราม
ในวิถีผ้าพื้นบ้านภาคใต้

คณะผู้วิจัย		สังกัด
ประไพ	ทองเชิญ	มูลนิธิธอริยาภา
ไชยา	รัชนิย์	โรงเรียนสทิงพระวิทยา
จรรยา	น้อยปาน	นักพัฒนาอิสระ
หนูแจก	เกื้อทอง	กลุ่มทอผ้าแพรงหา
สมศักดิ์	ขุนชำนาญ	นักพัฒนาอิสระ

ชุดโครงการ “การวิจัยและพัฒนาเชิงพื้นที่ 5 จังหวัดภาคใต้”

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

บทสรุปผู้บริหาร

ความสำคัญ/ความเป็นมา

งานผ้าพื้นบ้านไทย ถือเป็นวิถีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาเฉพาะถิ่นที่น่าภาคภูมิใจของแต่ละภาค เฉพาะผ้าพื้นบ้านภาคใต้ พบว่า ได้ขาดตอนไปเกือบหมด ซึ่งมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำการส่งเสริมและพัฒนาขึ้น โดยอาศัยกระบวนการสืบค้น รวบรวมภูมิปัญญาดั้งเดิม แล้วทำการฟื้นฟู พัฒนาต่อยอดขึ้นมาใหม่ ในส่วนที่กำลังจะสูญหายไป ตลอดจนสร้างความรับรู้ต่อชุมชน สังคม ให้ตระหนักในคุณค่า และหาแนวทางมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันอย่างเหมาะสม

จากประสบการณ์ตรงในงานวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างต่อเนื่อง โดยตั้งต้นจากความอยากรู้ว่าผ้าทอพื้นบ้านควรมีมาตรฐานอย่างไร จึงเกิดงานวิจัยเชิงปฏิบัติการการกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อม ในปี พ.ศ. ๒๕๕๕ -๒๕๕๖ ได้ค้นพบลักษณะร่วมที่บ่งชี้ถึงความเป็น ผ้าพื้นบ้านแท้ ๗ ประการ คือ ๑ การใช้เส้นใยธรรมชาติ ๒ การใช้สีย้อมจากธรรมชาติ ๓ ใช้เครื่องทอผ้าตามภูมิปัญญาพื้นบ้าน ๔ ความเป็นกลุ่มหรือชุมชน ๕ ทอด้วยฝีมือและมีพัฒนาการของฝีมือ ๖ ผืนผ้าบ่งบอกเรื่องราวหรือเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ๗ กระบวนการผลิตปลอดภัยต่อผู้ทอ ผู้ใช้ และสิ่งแวดล้อม (ประไพ ทองเชิญ , ๒๕๕๘)

งานวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อค้นหาและรวบรวมองค์ความรู้ แม่สีธรรมชาติในวิถีผ้าพื้นบ้านภาคใต้ ปี ๒๕๕๗ - ๒๕๕๘ ได้องค์ความรู้เบื้องต้นตามภูมิปัญญาดั้งเดิมไว้ ๒ ด้านหลัก คือ ด้านที่หนึ่ง องค์ความรู้เรื่องผ้าพื้นบ้านภาคใต้ แบ่งได้ ๓ ประเภท คือ ผ้าทอ ผ้าบาติก และผ้ามัดย้อม ด้านที่สอง องค์ความรู้เบื้องต้นแม่สีธรรมชาติภาคใต้ พบว่า พืชให้สีน้ำเงินมีต้นคราม ๓ สายพันธุ์ ได้แก่ ครามถั่ว ซึ่งพบว่ามี ๒ ชนิด คือ ครามถั่วชนิดฝักตรง และครามถั่วชนิดฝักงอ ชอบขึ้นบริเวณที่โล่งในเขตทุ่งนา ครามย่าน ในเขตป่าภูเขา และฮ่อมในเขตป่าชื้น

ด้วยคุณค่าและความสำคัญของคราม องค์การหัตถกรรมโลก (World Craft Council) WCC UNESCO มีนโยบายชัดเจนในการรักษาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน และฟื้นฟูการย้อมครามทั่วโลก และได้มีการจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการขึ้นในประเทศไทย ภายใต้โครงการ Revival of Naturaldye Indigo ที่เชียงใหม่ เมื่อปี ๒๕๕๑ โดยมีผู้เชี่ยวชาญจาก ๑๒ ประเทศในภูมิภาคเอเชียมาร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์งานดังกล่าว(กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม; ๒๕๕๑)

ในมิติเศรษฐศาสตร์ บทสรุปสินค้าส่งออกผ่านเส้นทางสายไหม (Silk Road) ได้บันทึกไว้ว่า คราม Indigo ครั่ง Cochineal เป็นสินค้าอันดับต้น ๆ จากหลายพื้นที่ในเอเชียสู่ตะวันตก เพื่อใช้ในการย้อมผ้าและเครื่องสำอาง (Jonathan Tucker; 2003) แม้ปัจจุบันมีครามเคมีเข้ามาทดแทนในตลาดล่าง ส่วนตลาดบนครามยังเป็นที่ต้องการ แต่หาได้ยาก

ในมิติสุขภาพและสิ่งแวดล้อม การย้อมครามเป็นกระบวนการย้อมเย็นใช้ระยะเวลาในการหมัก เป็นการควบคุมสภาวะการให้สีและการยิดติดของอนุภาคสีกับเส้นใยผ้าแท้ โดยอาศัยความเป็นกรดต่ำ

ในเปอร์เซ็นต์ที่พอเหมาะจากน้ำเชื้อของพืชในท้องถิ่น ซึ่งเป็นวิธีการจัดการทรัพยากรรอบตัวมาใช้ประโยชน์อย่างหมดจด เกื้อกูลต่อระบบนิเวศน์โดยสมบูรณ์

วัตถุประสงค์ของโครงการ

๑ เพื่อฟื้นฟูภูมิปัญญาการขึ้นไหมในวิถีผ้าพื้นบ้านภาคใต้ คือ ผ้าทอมือ ผ้ามัดย้อม และผ้าบาติก อันจะนำไปสู่ทิศทางการพึ่งตนเองด้านวัตถุดิบสีคราม และสืบทอดวิถีชีวิตของชุมชนทอผ้าพื้นบ้านภาคใต้ และกลุ่มงานหัตถกรรมพื้นบ้านสาขาอื่น

๒ เพื่อบูรณาการองค์ความรู้ตามภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์และการจัดการสิ่งแวดล้อมในสถาบันการศึกษาระดับท้องถิ่น

๓ เพื่อศึกษาความเป็นไปได้ในการนำครามไปใช้กับงานหัตถกรรมพื้นบ้านสาขาอื่น

คำถามวิจัย

จะสร้างเครือข่ายการมีส่วนร่วมของชุมชนและสถาบันทางการศึกษาในท้องถิ่น เพื่อการฟื้นฟูภูมิปัญญาการขึ้นไหมในภาคใต้ ได้อย่างไร?

พื้นที่เป้าหมายหลัก

๑ กลุ่มทอผ้าบ้านแพรกหา ตำบลแพรกหา อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง

๒ นักเรียนระดับมัธยม โรงเรียนสทิงพระวิทยา อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา

ระยะเวลาที่ได้ใช้ในดำเนินงาน ๒๑ เดือน มิถุนายน ๒๕๕๐ ถึง มีนาคม ๒๕๕๒

การฟื้นฟูกระบวนการย้อมครามในวิถีผ้าพื้นบ้านภาคใต้ ขับเคลื่อนด้วยกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยมีกลุ่มแม่บ้านทอผ้าและกลุ่มนักเรียน เป็นฐานปฏิบัติการหลัก ด้วยกระบวนการเรียนรู้และลงมือทำจริง โดยเริ่มต้นจากการสืบค้นภูมิปัญญาดั้งเดิมจากหลายพื้นที่ แล้วทำการประมวลองค์ความรู้เทคนิควิธีเฉพาะถิ่น มาทดลองทำขึ้นใหม่ตามภูมิปัญญาดั้งเดิม จากนั้นจึงทำการสรุปผลแล้วจึงทำการพัฒนาต่อยอดให้สอดคล้องกับวิถีชุมชนและสภาพแวดล้อมนั้นๆ ผลที่ได้รับโดยตรง ๓ ด้านหลัก คือ

๑ กลุ่มแม่บ้านทอผ้าบ้านแพรกหา สามารถฟื้นฟูกระบวนการย้อมครามขึ้นได้ทุกขั้นตอน สามารถพึ่งตนเองในการทำครามและพัฒนาผ้าครามเอกลักษณ์ของกลุ่มขึ้นใหม่ ตลอดจนได้พัฒนาห้องเรียนย้อมครามในชุมชนขึ้นมาเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับนักเรียน นักศึกษา เครือข่ายกลุ่มทอผ้าในภูมิภาค เพื่อสืบสานวิถีการทำครามทอผ้าครามที่มีลักษณะเฉพาะของชุมชนภาคใต้

๒ โรงเรียนสทิงพระวิทยา ได้พัฒนาหลักสูตรบูรณาการเรียนการสอนด้วยคราม โดยมีกลุ่มสาระการเรียนรู้วิทยาศาสตร์เป็นแกนในการจัดกิจกรรมการเรียนสอน โดยการทำโครงการทดลองตั้งแต่การทดลองเมล็ดพันธุ์ในการปลูก การหมักสกัดสีจากใบคราม การก่อบ่อหม้อมคราม การทำเนื้อคราม ซึ่งเป็นกระบวนการทางเคมีพื้นฐานที่นักเรียนสามารถปฏิบัติได้ โดยมีทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์อย่างครบถ้วน เมื่อได้กระบวนการดังกล่าว นักเรียนสามารถนำเนื้อครามมาย้อมผ้า และทำบาติก ซึ่งเป็นกิจกรรมการเรียนการสอนของกลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ การเขียนรายงานโครงการจากการทดลองเป็น

การจัดกิจกรรมเรียบเรียงความรู้จากการทดลองโดยกลุ่มสาระภาษาไทย การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรมในด้านภูมิปัญญา การจัดการทรัพยากรให้เกิดประโยชน์คุ้มค่าของคราม ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนคณิตศาสตร์ในการเรียนสัดส่วนของการผสมของการทอหม้อคราม

๓ ได้ความรู้และเทคนิควิธีเบื้องต้น ในการนำเนื้อครามและสีธรรมชาติจากใบไม้ เช่น ใบคุระ ใบมะม่วง มาประยุกต์ใช้กับงานศิลปะ คือ การเขียนภาพสีครามบนผ้าฝ้าย หรือกระดาษสา และการสกรีนด้วยเนื้อสีครามบนผ้าฝ้าย

ผลกระทบที่สำคัญยิ่ง คือ คุณค่าและความสุขของกลุ่มทอผ้า ครูนักเรียนที่ร่วมปฏิบัติการและเครือข่ายเรียนรู้ได้รับจากกระบวนการฟื้นฟูการย้อมคราม ซึ่งแท้จริงคือการหวนคืนสู่วิถีพื้นบ้านรากฐานวัฒนธรรมการกินอยู่อย่างเกื้อกูลระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ และส่งเสริมให้มนุษย์ได้จัดเกลาสภาวะจิตใจตนให้สงบเย็นประณีตยิ่งขึ้น

บทคัดย่อ

การฟื้นฟูกระบวนการซ่อมครามในวิถีผ้าพื้นบ้านภาคใต้ ขับเคลื่อนด้วยกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยมีกลุ่มแม่บ้านทอผ้าและกลุ่มนักเรียน เป็นฐานปฏิบัติการหลัก

ด้วยกระบวนการเรียนรู้และลงมือทำจริง โดยเริ่มต้นจากการสืบค้นภูมิปัญญาครามดั้งเดิมจากหลายพื้นที่ แล้วทำการประมวลองค์ความรู้เทคนิควิธีเฉพาะถิ่น มาทดลองทำขึ้นใหม่ตามภูมิปัญญาดั้งเดิม จากนั้นจึงทำการสรุปผลแล้วจึงทำการพัฒนาต่อยอดให้สอดคล้องกับวิถีชุมชนและสภาพแวดล้อมนั้นๆ ผลที่ได้รับโดยตรง ๓ ด้านหลัก คือ

๑. กลุ่มแม่บ้านทอผ้าบ้านแพรกหา สามารถฟื้นฟูกระบวนการซ่อมครามขึ้นได้ทุกขั้นตอน และได้พัฒนาห้องเรียนซ่อมครามในชุมชนขึ้นมาสืบสานวิถีการทำครามที่มีลักษณะเฉพาะของชุมชนภาคใต้

๒. โรงเรียนสทิงพระวิทยา ได้พัฒนาหลักสูตรครามเชิงบูรณาการ โดยใช้สาระวิทยาศาสตร์เป็นแกน

๓. ได้ความรู้และเทคนิควิธีเบื้องต้น ในการนำเนื้อครามและสีธรรมชาติจากใบไม้บางชนิด มาประยุกต์ใช้กับงานศิลปะ เช่น การเขียนภาพสีครามบนผ้าฝ้าย

ผลกระทบที่สำคัญยิ่ง คือ คุณค่าและความสุขที่ผู้ร่วมปฏิบัติการได้รับจากกระบวนการฟื้นฟูการซ่อมคราม ซึ่งแท้จริงคือการหวนคืนสู่วิถีพื้นบ้านรากฐานวัฒนธรรมการกินอยู่อย่างเกื้อกูลระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ และส่งเสริมให้มนุษย์ได้ขัดเกลาสภาวะจิตใจตนให้สงบเย็นประณีตยิ่งขึ้น

Abstract

This field research of the revival of indigo dying methods in the Southern Thai textile tradition has been carried out along with women's weaving groups and school students as the main subjects.

Through learning and actual practicing, starting with searching for traditional wisdom in various areas, gathering of indigenous techniques in different communities, experimenting with new methods following the old ones, summarizing the results and developing to meet the communities' way of life and environment, three main achievements were met:

- 1) The weaving group of Ban Prak-Ha is capable of reviving the indigo dying method in all steps as well as the development of a learning center in the community to maintain the dying method which is very unique in the South of Thailand.

- 2) The Sathingprawittaya School has integrated the knowledge of indigo into their science curriculum

- 3) Gaining of knowledge and basic technique of how to use indigo and other natural dyes for artistic applications, e.g., indigo painting on cotton fabric

As a consequence, this field research brings about a great value to weavers and all participants in profoundly understanding and experiencing living in harmony and peace with nature.

คำนำ

โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ การฟื้นฟูกระบวนการย้อมครามในวิถีผ้าพื้นบ้านภาคใต้ โดยการสนับสนุนจากสำนักงานประสานชุดโครงการ “การวิจัยและพัฒนาเชิงพื้นที่ ๕ จังหวัดภาคใต้” ภายใต้สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เป็นเวลา ๑๘ เดือน (มิถุนายน ๕๐ – ธันวาคม ๕๑) สามารถดำเนินงานให้ลุล่วงตามแผนกิจกรรมไปได้เป็นอย่างดี ด้วยความเกื้อหนุนจากกัลยาณมิตรทั้งในส่วนของนักวิชาการที่สนใจเรื่องผ้าสีธรรมชาติอย่างจริงจัง ชุมชนบ้านโคกภู อำเภอภูคา จังหวัดสกลนคร และเครือข่ายกลุ่มทอผ้าพื้นบ้านในภาคใต้ ที่ได้ร่วมขับเคลื่อนงานผ้าสีธรรมชาติร่วมกันมาก่อนหน้านี้ที่จะเริ่มโครงการนี้แล้วประมาณ ๔-๕ ปี

รายงานผลการวิจัยเชิงปฏิบัติการ การฟื้นฟูกระบวนการย้อมครามในวิถีผ้าพื้นบ้านภาคใต้ฉบับนี้จึงประกอบด้วยเนื้อหาหลัก ๓ ส่วน กล่าวคือ ส่วนที่ ๑ เรื่องราวของวิถีวัฒนธรรมชุมชนที่เกี่ยวข้องในการร่วมฟื้นฟูผ้าทอพื้นบ้านสีธรรมชาติซึ่งสะท้อนผ่านบันทึกของทีมวิจัยที่เป็นชาวบ้าน ส่วนที่ ๒ เนื้อหาองค์ความรู้และเทคนิควิธีของกระบวนการทำครามตามภูมิปัญญาดั้งเดิมและการพัฒนาต่อยอดด้านหลักสูตรท้องถิ่นครามเชิงบูรณาการ ส่วนที่ ๓ เนื้อหาด้านกระบวนการพัฒนาเพื่อการฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น

ระหว่างการทำงานโครงการสังเกตได้ชัดเจนว่า งานวิจัยเชิงปฏิบัติการได้กระตุ้นให้แวดวงกลุ่มผ้าพื้นบ้านภาคใต้กระเพื่อมเข้าหากันอย่างมีพลังสร้างสรรค์ จึงได้แต่คาดหวังว่าประเด็นภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมที่ดั่งามช่วยให้สังคมอยู่ดีมีสุขรู้จักพอเพียง ซึ่งกำลังจะขาดตอนไปอีกหลายๆเรื่อง จะได้รับการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการและฟื้นฟูขึ้นมาใช้อย่างร่วมสมัยต่อไปอย่างไม่ขาดสาย

ประไพ ทองเชิญ

หัวหน้าทีมวิจัยเชิงปฏิบัติการ

สารบัญ

	หน้า
บทที่ ๑ บทนำ	๑ - ๖
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญ	๑
๑.๒ คุณค่าและศักยภาพ	๒
๑.๓ วัตถุประสงค์	๔
๑.๔ ความคาดหวังของโครงการ	๔
๑.๖ ทบทวนงานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
บทที่ ๒ บริบทชุมชนฐานปฏิบัติการ	๓ - ๑๔
๒.๑ กลุ่มทอผ้าบ้านแพรกหา	๓
๒.๒ โรงเรียนสทิงพระวิทยา	๑๔
บทที่ ๓ กระบวนการเรียนรู้และปฏิบัติการ	๑๕-๒๗
๓.๑ บัณฑิตขั้นที่ ๑ เตรียมคน เตรียมฐานความรู้	๑๕
๓.๒ บัณฑิตขั้นที่ ๒ ลงมือทำ เรียนรู้จากการทำ	๑๕
๓.๓ บัณฑิตขั้นที่ ๓ พัฒนาค้น พัฒนาองค์ความรู้และพัฒนาผลิตภัณฑ์	๒๓
บทที่ ๔ องค์ความรู้ที่ค้นพบ	๒๕-๘๔
๔.๑ ต้นครามและการเพาะปลูก	๒๕
๔.๒ เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างครามฝักตรงและครามฝักงอ	๓๒
๔.๓ กระบวนการทำเนื้อคราม	๓๕
๔.๔ กระบวนการเลี้ยงหม้อมคราม และการย้อม	๓๕
๔.๕ กระบวนการเกิดสีน้ำเงินของครามทางวิทยาศาสตร์	๕๓
๔.๖ กระบวนการเรียนรู้ นำไปสู่หลักสูตรครามเชิงบูรณาการ	๕๘
๔.๗ การนำร่องประเมินนิยมนการใช้ผ้าคราม ในภาคใต้	๗๕
๔.๘ การศึกษาความเป็นไปได้ในการใช้ครามกับงานศิลปะ	๘๒

บทที่ ๕ บทเรียนและข้อเสนอแนะ	๘๕-๙๒
๕.๑ บทสรุปองค์ความรู้กระบวนการยอมรับในวิถีผ้าพื้นบ้านภาคใต้	๘๕
๕.๒ ทิมวิจัยและปฏิบัติการ	๘๖
๕.๓ ความสุขและความงามที่เกิดขึ้น	๘๗
๕.๔ แนวทางการพัฒนาต่อยอดวิถีครามบ้านแพรกหา	๙๑
 บรรณานุกรม	 ๙๓
 ภาคผนวก	
๑. เกริ่นยาวท้าวความหลัง	
๒. ให้ผืนผ้านำพาเราไป	

สารบัญ

		หน้า
๒-๑	วิถีชีวิตชุมชนบ้านแพรงหา	๕
๒-๒	ผ้าทอเส้นใยสังเคราะห์สีเคมีกลุ่มทอผ้าบ้านแพรงหา	๑๓
๓-๑	ปฏิบัติการนำร่องนักเรียนสทิงพระทำเนื่อครามปลูกคราม	๑๖
๓-๒	เวทีกัลยาณมิตร ครั้งที่ ๑ โหมโรงสานเครือข่ายเรียนรู้ควมคุ้มมิตรภาพ	๑๗
๓-๓	เวทีกัลยาณมิตร ครั้งที่ ๒ รายงานความก้าวหน้า ๓ เดือน	๑๘
๓-๔	ค่ายร่วมกันอยู่เลี้ยงดูหม้อครามบ้านแพรงหา	๒๐
๓-๕	ค่ายศิลปะจากสีธรรมชาติ ครั้งที่ ๑	๒๒
๓-๖	ค่ายศิลปะจากสีธรรมชาติ ครั้งที่ ๒	๒๓
๓-๗	ประชุมทีมวิจัยและกลุ่มทอผ้าแพรงหา	๒๕
๓-๘	ศึกษาดูงานแขวงสะหวันนะเขต ประเทศลาว	๒๖
๓-๙	สรุปผลการดำเนินงานรอบปี	๒๗
๓-๑๐	สรุปบทเรียนและปิดโครงการ	๒๘
๔-๑	ครามถั่วคั้งเดิมและแปลงครามถั่วที่ทดลองปลูกขึ้นใหม่	๓๑
๔-๒	เปรียบเทียบต้นครามถั่วชนิดฝักตรง กับ ชนิดฝักงอ	๓๓
๔-๓	กระบวนการทำเนื่อคราม	๓๗
๔-๔	เรียนรู้วิถีชีวิตและวัฒนธรรมโรงเรียนย้อมครามบ้านโคกภู สกลนคร	๔๑
๔-๕	เรียนรู้วิถีชีวิต วัฒนธรรมชาวกะเหรี่ยงโปว์ บ้านห้วยหินดำ สุพรรณบุรี	๔๒
๔-๖	ลักษณะหม้อครามเป็นหรือพร้อมย้อม	๔๔
๔-๗	การก่อหม้อครามบ้านแพรงหา	๔๖
๔-๘	การก่อหม้อครามสูตรลับแล ลักษณะหม้อเป็นพร้อมย้อม	๔๘
๔-๙	ห้องเรียนเลี้ยงครามใต้ถุนบ้าน	๕๐
๔-๑๐	พัฒนาการเลี้ยงหม้อคราม	๕๔
๔-๑๑	กระบวนการเรียนรู้นำไปสู่หลักสูตรครามเชิงบูรณาการ	๕๕
๔-๑๒	ค่ายเด็กนักเรียนเลี้ยงคราม	๖๓
๔-๑๓	นำร่องประเพณีนิยมใช้ผ้าครามในภาคใต้	๗๗
๔-๑๔	ผ้าทอเอกลักษณ์พื้นบ้านแพรงหา	๘๐
๔-๑๕	การศึกษาความเป็นไปได้ในการใช้ครามกับงานศิลปะ	๘๔
๕-๑	เครือข่ายเรียนรู้จากกลุ่มชาวบ้านและสถาบันการศึกษา	๙๐

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญ

งานผ้าพื้นบ้านไทย ถือเป็นวิถีวัฒนธรรม และภูมิปัญญาเฉพาะถิ่นที่น่าภาคภูมิใจของแต่ละภาค เฉพาะผ้าพื้นบ้านภาคใต้ พบว่าได้ขาดตอนไปเกือบหมด ซึ่งมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรื้อฟื้นส่งเสริมและพัฒนาขึ้น โดยอาศัยกระบวนการสืบค้น รวบรวมภูมิปัญญาดั้งเดิม แล้วทำการฟื้นฟู พัฒนาต่อยอด ขึ้นมาใหม่ ในส่วนที่กำลังจะสูญหายไป ตลอดจนสร้างความรับรู้ต่อชุมชน สังคม ให้ตระหนักในคุณค่า และหาแนวทางมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันอย่างเหมาะสม

ด้วยศรัทธาในภูมิปัญญาชาวบ้านเรื่องการทอผ้าพื้นบ้านจึงได้คลุกคลีกับงานส่งเสริมการพัฒนาผ้า ทอข้อมสี่ธรรมชาติดำอย่างต่อเนื่อง และพยายามขอโอกาสสนับสนุนงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมาเป็นกลไกที่สำคัญในการขับเคลื่อน ส่งผลให้งานวิจัยวิถีวัฒนธรรมผ้าพื้นบ้านสามารถเคลื่อนตัวต่อ ยอดไปที่ละเล็กละน้อย จากประสบการณ์ตรงในงานวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อการฟื้นฟูภูมิปัญญาผ้าพื้นบ้าน สี่ธรรมชาติดำอย่างต่อเนื่อง โดยตั้งต้นจากความอยากรู้ว่าผ้าทอพื้นบ้านควรมีมาตรฐานอย่างไร จึงเกิด งานวิจัยเชิงปฏิบัติการการกำหนดมาตรฐานผ้าทอพื้นบ้านเพื่อสิ่งแวดล้อมในปี พ.ศ. ๒๕๔๕ - ๒๕๔๖ ได้ค้นพบลักษณะร่วมที่บ่งชี้ถึงความเป็นผ้าพื้นบ้านแท้ ๗ ประการ คือ การใช้เส้นใยธรรมชาติ การใช้สี ย้อมจากธรรมชาติ การใช้เครื่องทอผ้าตามภูมิปัญญาพื้นบ้าน ความเป็นกลุ่มหรือชุมชน ทอด้วยฝีมือ และมีพัฒนาการของฝีมือ ผืนผ้าบอกเรื่องราวหรือเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น และกระบวนการผลิต ปลอดภัยต่อผู้ทอ ผู้ใช้ และสิ่งแวดล้อม (ประไพ ทองเชิญ, ๒๕๔๘)

เพราะความเป็นชาวใต้ ชาวเขา ชาวคอย ชาวบ้านภาคอื่นๆทอผ้าอย่างมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นด้วย การใช้แม่สีเป็นหลัก ชาวใต้น่าจะมีภูมิปัญญานี้สะสมอยู่เช่นเดียวกันจึงเกิดงานวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อ ค้นหาลักษณะร่วมองค์ความรู้ แม่สีธรรมชาติในวิถีผ้าพื้นบ้านภาคใต้ปี ๒๕๔๗ - ๒๕๔๘ ได้ประมวล องค์ความรู้เบื้องต้นตามภูมิปัญญาดั้งเดิมไว้ ๒ ด้านหลัก คือ ประการที่หนึ่ง องค์ความรู้เรื่องผ้าพื้นบ้าน ภาคใต้ แบ่งได้ ๓ ประเภท คือ ผ้าทอมือ ผ้าบาติก และผ้ามัดย้อม ประการที่สอง องค์ความรู้เบื้องต้นแม่สี ธรรมชาติภาคใต้ พบว่า พืชให้สีน้ำเงินมีคราม ๓ สายพันธุ์ ได้แก่ ครามถั่ว ซึ่งพบว่ามี ๒ ชนิด คือ คราม ถั่วชนิดฝักตรง และครามถั่วชนิดฝักงอ ชอบขึ้นบริเวณที่โล่งในเขตทุ่งนา ครามย่าน ในเขตป่าภูเขา และ อ่อมในเขตป่าชื้น พืชให้สีเหลืองเข้ม คือ มะพูด ขมิ้น ย่านมันแดง ย่านฝ้ายร้อยห่อทอง สีแดง ได้จากหิน แดงหรือดินแดง และสีดำ สีเทา ได้จากใบคุระ เปลือกคั้นมะม่วงหิมพานต์ อีกทั้งความหลากหลายของสี ธรรมชาติทั่วไปจากพืชพรรณตามภูมิศาสตร์เฉพาะถิ่น เช่น สีน้ำตาลจากเปลือกต้นตะบูนแดง และลูกจาก ที่ชอบขึ้นชายทะเล สีเทาจากเปลือกผลเงาะในสวนสมรมบ้านคีรีวง นครศรีธรรมราช

จากการตามร่องรอยภูมิปัญญาครามภาคใต้ พบหลักฐาน **คราม** ที่เกาะยอ สงขลา มีลักษณะเป็น ถังไม้ สูง ๑.๕ เมตร เส้นผ่าศูนย์กลาง ๑.๒ เมตร และยังมีคราบสีครามติดถังไม้ชัดเจน เมื่อสืบค้นเรื่องราว จากช่างทอผ้ารุ่นเก่าแก่ที่สุดในชุมชนได้รับการยืนยันว่า บนเกาะยอมีการปลูกฝ้าย ปลูกคราม ทำเนื้อ ครามใช้ในวิถีวัฒนธรรมพื้นบ้านดั้งเดิม แต่น่าเสียดายว่า ผู้รู้เรื่องกรรมวิธีย้อมได้เสียชีวิตไปหมดแล้ว

รายงานการตามร่องรอยการทอผ้าและผ้าโบราณที่พบในเมืองปัตตานี โดย พิชัย แก้วขาว^๑ ปี ๒๕๔๑ ยืนยันว่าที่บ้านทรายขาว อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี มีช่างทอผ้าชาวไทยมุสลิม คือยายมะ หวอ หวังหมัด วัย ๕๔ ปี (เสียชีวิตแล้ว) มีภูมิปัญญาในการนำต้นครามมาย้อมผ้า และสามารถทำได้ทั้ง ครามแห้งครามเปียก ซึ่งมีข้อมูลแวดล้อมพอจะได้เค้าว่ามีพ่อค้าชาวฮอลันดามาสั่งให้ชาว ปัตตานีผลิต ครามเปียกให้เป็นครามแห้งตามกรรมวิธีที่ตนคิดได้ เพราะจะเป็นความสะดวกในการขนส่งไปสู่ทวีป ยุโรป และยังมีหลักฐานต้นครามถั่วงอกฝักตรงขึ้นงอกงามตามธรรมชาติในพื้นที่ตำบลรูสะมิแลให้เห็น ทุกวันนี้ เพียงแต่คนรุ่นหลังไม่รู้จักและไม่เห็นคุณค่ากันแล้วว่าเป็นต้นครามพืชให้สีน้ำเงินที่เป็น พืชเศรษฐกิจระดับส่งออกต่างประเทศของจังหวัดปัตตานีในอดีต แต่วันนี้กลับกลายเป็น วัชพืช (ประไพ ทองเชิญ และคณะ, ๒๕๔๘)

จากงานศึกษาวิจัยที่กล่าวมา สามารถสรุปได้ว่าภูมิปัญญาการทำครามมีมาแต่ดั้งเดิมในวัฒนธรรม ผ้าพื้นบ้านภาคใต้ ดังเช่นภูมิภาคอื่น แต่ภูมิปัญญาครามและการย้อมสีธรรมชาติภาคใต้ได้ขาดตอนไปจาก วิถีชีวิตชุมชนชาวใต้ที่เปลี่ยนแปลงและพัฒนาไปอย่างรวดเร็วกว่าภาคอื่นๆ

๑.๒ คุณค่าและศักยภาพ

นับเป็นประเด็นหัวใจที่สำคัญอันมีความหมายยิ่ง เพราะเป็นการสืบทอดโดยการรื้อฟื้นขึ้นใหม่ใน ภาคใต้ก่อนที่จะสูญหายไปโดยสิ้นเชิง พืชพรรณที่ให้สีครามครบ ๓ สายพันธุ์ที่มีอยู่ในประเทศไทยยังคง มีงอกงามในภาคใต้ นับเป็นตัวบ่งชี้ถึงความอุดมสมบูรณ์ทางสิ่งแวดล้อมที่ทำให้เกิดการสั่งสมเป็นภูมิ ปัญญาพื้นบ้านอันเป็นต้นทุนทางสังคมที่มีคุณค่ายิ่ง สามารถฟื้นฟูและพัฒนาต่อยอดขึ้นใหม่ได้ไม่ยาก

ด้วยคุณค่าและความสำคัญของคราม องค์การหัตถกรรมโลก (World Craft Council) WCC UNESCO มีนโยบายชัดเจนในการรักษาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน และฟื้นฟูการย้อมครามทั่วโลก และได้มี การจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการขึ้นในประเทศไทย ภายใต้โครงการ Revival of Naturaldye Indigo ที่เชียงใหม่ ระหว่างวันที่ ๒๒ – ๒๕ กันยายน ๒๕๔๑ โดยมีผู้เชี่ยวชาญการทำครามจาก ๑๒ ประเทศในภูมิภาค เอเชียมาร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในงานดังกล่าว (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, ๒๕๔๑) นับเป็นการ ตระหนักในคุณค่าความสำคัญของคราม แม้สีน้ำเงินในธรรมชาติ มรดกทางศิลปะและวัฒนธรรมของ โลก ซึ่งสืบทอดมาในภูมิภาคเอเชียนับพัน ๆ ปี อย่างไม่ขาดสาย

ในมิติเศรษฐศาสตร์ บทสรุปสินค้าส่งออกผ่านเส้นทางสายไหม (The Silk Road) ได้บันทึกไว้ว่า คราม Indigo ครั่ง Cochineal เป็นสินค้าให้สีอันดับต้น ๆ จากหลายพื้นที่ในเอเชียสู่ตะวันตก เพื่อใช้ในการ

^๑ พิชัย แก้วขาว นักวิจัยด้านภูมิปัญญาและวัฒนธรรมชาวใต้ วิทยาลัยเทคนิคปัตตานี

ข้อมผ้าและเครื่องสำอาง (Jonathan Tucker, 2003) แม้ปัจจุบันมีครามเคมีเข้ามาทดแทนในตลาดล่าง แต่ตลาดบนครามยังเป็นที่ต้องการ แต่หายาก ยังมีข้อสังเกตว่าสีน้ำเงินครามที่ใช้ในอุตสาหกรรมวัสดุก่อสร้างจะมีราคาสูงกว่าวัสดุอื่นๆ เพราะเป็นแม่สีที่สามารถแตกลูกหลานได้นับร้อยพัน และจำเป็นต้องนำเข้าจากต่างประเทศ การขยายผลเรื่องครามจึงเป็นทิศทางในการทดแทนการใช้สารเคมีสีน้ำเงิน และการขยายการปลูกครามเป็นพืชเชิงเศรษฐกิจจะเป็นทิศทางในการสร้างฐานอาชีพที่มีทั้งคุณค่าและมูลค่าในการทดแทนการนำเข้า ได้ในระยะยาว

ในมิติสุขภาพและสิ่งแวดล้อม การย้อมครามธรรมชาติเป็นกระบวนการย้อมเย็นใช้ระยะเวลาในการหมักเป็นการควบคุมสถานะการให้สี และการยิดติดของอนุภาคสีกับเส้นใยผ้าแท้ โดยอาศัยความเป็นด่างในเปอร์เซ็นต์ที่พอเหมาะจากน้ำจีเถ้าของพืชในท้องถิ่นบางชนิด เช่น ไม้มะขาม ไม้ซี้เหล็ก เปลือกฝักนุ่น และความเป็นกรดจากน้ำข้าวข้าว หรือผลไม้ในท้องถิ่น เช่น มะขามหรือใบพืชมีรสเปรี้ยวมาผสมกับเนื้อคราม จะเห็นได้ว่าเป็นวิธีการจัดการทรัพยากรรอบตัวมาใช้ประโยชน์ทั้งสิ้นและอย่างหมดจด เกื้อกูลต่อระบบนิเวศน์โดยสมบูรณ์ มีความปลอดภัยต่อผู้ย้อมอย่างที่มีโอกาสได้ใช้ต้องภูมิใจ ในเชิงสมุนไพรชาวม้งใช้ใบฮ่อมเป็นยาแก้ไข้ที่มีประสิทธิภาพยิ่ง และตัวเนื้อครามยังเป็นยาเย็นอย่างดีใช้ประคบแก้ฟกช้ำดำเขียว หรือใช้พอกแผลที่เกิดจากการตอนหมู วัว ควาย ได้อย่างดี ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่ยังใช้กันอยู่ในวิถีพื้นบ้านอีสานถึงปัจจุบัน

ผลการนำร่องเพื่อศึกษาความเป็นไปได้ในการฟื้นฟูกระบวนการทำครามขึ้นในภาคใต้ที่สวนสิทธิธรรมชาติ เมื่อ ๒๒ - ๒๘ สิงหาคม ๒๕๕๕ พบว่าได้เนื้อครามที่มีคุณภาพสูง เป็นคำรับรองจากครุฑครามจากสกลนคร ควรพัฒนาต่อเนื่อง ขยายพันธุ์ครามถั่วที่ปลูกมากขึ้น โดยสรุปผลจากการนำร่องทำให้ได้องค์ความรู้กระบวนการทำครามย้อมครามครบถ้วนตามภูมิปัญญาพื้นบ้าน

เพื่อเป็นการวิจัยและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ให้บรรลุถึงการขยายผลจากองค์ความรู้สู่การปฏิบัติจริง และสร้างกระบวนการเรียนรู้ทั้งด้านลึกและด้านกว้างอันจะนำไปสู่การฟื้นฟูวิถีวัฒนธรรมการทำครามมาใช้ประโยชน์ทั้งในมิติเศรษฐศาสตร์ สังคมสุขภาพและสิ่งแวดล้อม งานวิจัยเชิงปฏิบัติการฟื้นฟูกระบวนการย้อมครามของภาคใต้อย่างครบวงจร อันหมายถึง การฟื้นฟู และสืบทอดการทำครามของภาคใต้ ตั้งแต่กระบวนการปลูกต้นคราม การทำเนื้อคราม การเลี้ยงน้ำครามใช้ย้อมเส้นใยธรรมชาติ มาใช้กับงานทอผ้า และการนำครามมาใช้กับงานบาติก งานผ้ามัดย้อม ครอบคลุมวิถีผ้าพื้นบ้านภาคใต้ รวมทั้งการนำเนื้อครามไปใช้กับงานหัตถกรรมพื้นบ้านสาขาอื่น เช่น งานจิตรกรรม จึงนับเป็นงานที่จำเป็นต้องผลักดันให้เกิดการวิจัยและพัฒนาไปอย่างต่อเนื่อง

คำถามวิจัย

จะสร้างเครือข่ายการมีส่วนร่วมของชุมชนและสถาบันทางการศึกษาในท้องถิ่น เพื่อการฟื้นฟูภูมิปัญญากรรมขึ้นใหม่ในภาคใต้ ได้อย่างไร?

๑.๓ วัตถุประสงค์ของโครงการ

๑. เพื่อฟื้นฟูภูมิปัญญากรรมขึ้นใหม่ในวิถีผ้าพื้นบ้านภาคใต้ คือ ผ้าทอมือ ผ้ามัดย้อม และผ้าบาติก อันจะนำไปสู่ทิศทางการพึ่งตนเองด้านวัตถุดิบสีคราม และสืบทอดวิถีชีวิตของกลุ่มทำผ้าพื้นบ้านภาคใต้ และกลุ่มงานหัตถกรรมพื้นบ้านสาขาอื่น

๒. เพื่อบูรณาการองค์ความรู้ตามภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์และการจัดการสิ่งแวดล้อมในสถาบันการศึกษาระดับท้องถิ่น

๓. เพื่อศึกษาความเป็นไปได้ในการนำครามไปใช้กับงานหัตถกรรมพื้นบ้านสาขาอื่น

พื้นที่เป้าหมายหลัก

๑. กลุ่มทอผ้าบ้านแพรกหา ตำบลแพรกหา อำเภอกวนขุ่น จังหวัดพัทลุง

๒. นักเรียนระดับมัธยม โรงเรียนสทิงพระวิทยา อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา

กลุ่มเครือข่ายร่วมเรียนรู้

เครือข่ายกลุ่มทอผ้าพื้นบ้านภาคใต้

- กลุ่มทอผ้ากระแสดินธุ์	อำเภอกะแสดดินธุ์	จังหวัดสงขลา
- กลุ่มทอผ้าเกาะยอ	อำเภอเมือง	จังหวัดสงขลา
- กลุ่มทอผ้าบ้านนาหมื่นศรี	อำเภอนาโยง	จังหวัดตรัง
- กลุ่มมัดย้อมสืบทอดวิถีบ้านคีรีวง	อำเภอลานสกา	จังหวัดนครศรีธรรมราช
- กลุ่มทอผ้าบ้านปรางหมู่	อำเภอเมือง	จังหวัดพัทลุง
โรงเรียนปัญญาธร	อำเภอกวนขุ่น	จังหวัดพัทลุง

ระยะเวลาดำเนินงาน ๑๘ เดือน มิถุนายน ๒๕๕๐ ถึง ธันวาคม ๒๕๕๑

๑.๔ ความคาดหวังของโครงการ

๑. กลุ่มทอผ้าพื้นบ้านแพรกหา มีองค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการทำครามครบถ้วน และสามารถฟื้นฟูการทอผ้าย้อมครามขึ้นใหม่ด้วยตนเองอย่างเป็นรูปธรรม

๒. นักเรียนระดับมัธยมโรงเรียนสทิงพระวิทยามีกระบวนการเรียนรู้เรื่องภูมิปัญญากรรมครบถ้วน และสามารถก่อหม้อคราม ย้อมครามได้

๓. ได้บูรณาการองค์ความรู้ท้องถิ่นกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในโรงเรียนระดับมัธยมในท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรม ครูเกษตรพานักเรียนปลูกคราม และทดลองหมักครามในวิชาเคมี จากนั้นนำไปใช้ในวิชาศิลปะ และพัฒนาเป็นหลักสูตรท้องถิ่นใช้ต่อเนื่องกับโรงเรียนในท้องถิ่น

๔. ได้พัฒนาต่อยอดทางด้านเทคนิคการใช้ครามกับการทอผ้า การทำผ้าบาติก ผ้ามัดย้อม และการพิมพ์ลาย โดยมีชิ้นงานต้นแบบที่บอกเอกลักษณ์ชัดเจน

๕. ได้ชิ้นงานต้นแบบในการใช้ครามและสีธรรมชาติทั่วไปกับงานศิลปะพื้นบ้านสาขาอื่นนอกเหนือจากผ้าพื้นบ้าน

๖. มีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ ผ้าทอมือ ผ้าบาติก ผ้ามัดย้อม สีคราม เพื่อสร้างตลาดเพื่อสิ่งแวดล้อมให้สอดคล้องกับตลาดระดับกลาง และระดับสูง

๑.๖ ทบทวนงานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารการสัมมนาเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับผ้าย้อมคราม Revival of Natural Indigo Dye, ๒๒-๒๕ กันยายน ๒๕๔๑ จัดโดยกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม ร่วมกับ Cooperate World Craft Council (WCC) UNESCO มีรายงานผลการศึกษาทดลองเรื่องการย้อมครามที่น่าสนใจ กล่าวคือ งานของ Nittaya chanayath, et al (2002) ได้สรุปผลการทดลองไว้ว่า สภาวะที่เหมาะสมในการสกัดอินดิโกจากใบครามและใบส้ม คือ การตัดวัตถุดิบที่สดเป็นชิ้นเล็กๆ แล้วใส่ลงผ้าหมักด้วยน้ำในถังที่มีฝาปิดมิดชิด เป็นระยะเวลา 1 วัน ได้ตะกอนสีประมาณ 0.005 มิลลิกรัม ต่อน้ำหนักใบสด 1 กรัม สารที่สกัดได้จากใบครามและใบส้ม เป็นสารกลุ่มอัลคาลอยด์ ที่มีองค์ประกอบหลักเป็นสารสีน้ำเงินและแดง สีน้ำเงินคือ อินดิโก และสีแดงคืออินดิรูบิน ซึ่งมีปริมาณเป็น 6.8 เท่า ของอินดิโก และมีความคงทนในบรรยากาศมากกว่า

การศึกษาวิธีการแยกสีน้ำเงินและแดงเพื่อการแปรรูป พบว่า สารสีแดงในใบครามชื่อ อินดิรูบิน (Indirubin) สามารถละลายได้ดีในเมทานอล สารสีน้ำเงินละลายได้ดีในคลอโรฟอร์ม เมื่อใช้เมทานอลสกัดสีแดงจากผงสีแห้งครั้งที่ 1 จะมีสีน้ำเงินปนออกมากับสีแดงเพียงเล็กน้อย จากนั้นนำสารละลายนี้ไประเหยแห้งแล้วสกัดด้วยเมทานอลอีกครั้ง พบว่าสีน้ำเงินปนออกมาน้อยลงเมื่อเทียบกับสารสกัดด้วยเมทานอลครั้งแรก วิธีสกัดนี้มีแนวโน้มที่จะนำไปประยุกต์ในระดับอุตสาหกรรมเพื่อแปรรูปสารสีน้ำเงิน และสารสีแดงเป็นสีย้อมสำเร็จรูป

งานศึกษาของ Victoria Dj. Afshar (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, ๒๕๔๑) Art University Press สรุปไว้ว่า ครามธรรมชาติ ในทางพฤกษศาสตร์เป็นต้นไม้หรือสมุนไพรในสกุล Indigofera เป็นสกุลต้นไม้ตระกูลถั่ว (Fabaceae) พืชส่วนมากในสกุลนี้อยู่ในเขตอบอุ่น มักมีลักษณะเป็นมันหรือมีขน ใบส่วนใหญ่แยกเป็นใบย่อยๆ ดอกมีขนาดเล็ก สีแดง ม่วง หรือขาว มักออกเป็นพวงหรือกระจุก ผลมักเป็นฝัก โดยมีผนังกันระหว่างเมล็ด สกุลนี้มีประมาณ ๗๐๐ สายพันธุ์ ส่วนใหญ่มีแหล่งกำเนิดในเขตร้อนชื้น

ครามบางพันธุ์โดยเฉพาะครามถั่วฝักงอ (arrecta) เป็นพืชสำคัญในการทำสีย้อมคราม การปลูกและการสกัดสีย้อมเคยเป็นอุตสาหกรรมที่สำคัญของอินเดียตั้งแต่ยุคล่าเมืองขึ้นจนถึงต้นศตวรรษที่ ๒๐ จนกระทั่งสีเกิดอุตสาหกรรมสีสังเคราะห์พัฒนาขึ้นมาแทนที่สีครามธรรมชาติในเวลานั้น

เนื่องมาจากความคงทนของสีน้ำเงินเข้มและคุณลักษณะเฉพาะตัวของคราม จึงเป็นสีสำคัญที่ถูกใช้อย่างกว้างขวางของชาวอินเดีย อียิปต์ และโรมันในสมัยโบราณ ทั้งยังเป็นที่ยังคงในอังกฤษ และเปรูโบราณ สีครามยังเคยถูกใช้ในอเมริกาสำหรับการย้อมผ้าฝ้ายในการทำงานหรือกางเกงยีนส์ และยังใช้ย้อมสีกรมท่าสำหรับผ้าขนสัตว์

สิ่งที่ทำให้สีครามจากธรรมชาตินี้เกิดจาก สารไรรีสี ไม่ละลายน้ำ ชื่อว่า Indican ซึ่งทำปฏิกิริยากับไฮโดรเจนไดคัลโคส และสาร Indoxyl ซึ่งสารชนิดหลังนี้จะเปลี่ยนไปเป็นสารครามโดยทำปฏิกิริยาอย่างอ่อนกับออกซิเจน เช่น การสัมผัสกับอากาศ สารครามสามารถเปลี่ยนเป็นสารประกอบได้หลายชนิด แต่ปฏิกิริยาทางเคมีที่สำคัญในการปฏิบัติก็คือการเปลี่ยนสภาพเป็นสารละลายสีเหลืองเรียกว่า Leucoindigo ซึ่งใช้ในการย้อมเส้นใยผ้าและทำปฏิกิริยากับออกซิเจนกลายเป็นสีคราม (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, ๒๕๔๑)

คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร (๒๕๔๔) จัดสัมมนาเรื่อง”การพัฒนาชุดความรู้ของภูมิปัญญาชาวไทญ้อด้านสิ่งทอ” เมื่อ ๒๒ มิถุนายน ๒๕๔๔ สรุปไว้ว่า ด้วยกระแสของโลกในเรื่องการอนุรักษ์และการกลับคืนสู่ธรรมชาติ ทำให้ผ้าครามสีธรรมชาติกลับมาได้รับความสนใจเป็นที่ต้องการของตลาดในประเทศและต่างประเทศ โดยเฉพาะญี่ปุ่นและกลุ่มประเทศยุโรป ครามตามธรรมชาตินับเป็นทางออกอาชีพทางเลือกหนึ่งและช่วยลดปัญหามลพิษจากสีสังเคราะห์

ครามเป็นศาสตร์และศิลป์ที่น่าอัศจรรย์ยิ่ง ชุดความรู้ที่ได้คือ ภูมิปัญญาการปลูกฝ้ายพื้นบ้านและการทอผ้า การทำสีครามธรรมชาติ และได้พัฒนาเทคโนโลยีการผลิตสีครามธรรมชาติและการย้อม คือ ภาชนะแช่กวน เครื่องปั่นใบแห้ง ปั่น และเครื่องเหวี่ยงแยกกาก และได้แนวทางในการประสานภูมิปัญญาท้องถิ่นกับวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีเพื่อยกระดับภูมิปัญญาท้องถิ่น

บทที่ ๒

บริบทชุมชน ฐานปฏิบัติการ

หัวใจของงานวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อการฟื้นฟูภูมิปัญญาดั้งเดิม คือ กระบวนการเรียนรู้ควบคู่ไปกับการลงมือทำ โดยมีชุมชนหรือกลุ่มบุคคลเป้าหมายเป็นฐานปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมและมีความต่อเนื่องตลอดโครงการ และฐานปฏิบัติการนั้นๆจำเป็นต้องมีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจในเรื่องภูมิปัญญาดั้งเดิมที่จะฟื้นฟูขึ้นใหม่

จากบทเรียนและประสบการณ์ด้านการศึกษาวิจัยในการรวบรวมองค์ความรู้และฟื้นฟูภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นบ้านสิรินธรมาในระยะเวลา ๑๐ ปีที่ผ่านมา มีข้อสังเกตว่าคนรุ่นใหม่ยังไม่เห็นคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาพื้นบ้านเกือบทุกแขนง ทำให้ไม่สามารถหาคนรุ่นใหม่มาเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ นับว่าเป็นโจทย์ใหญ่ของชุมชนและสังคมทั่วไป งานฟื้นฟูภูมิปัญญาครามที่ภาคใต้ครั้งนี้จึงได้ปรับเปลี่ยนฐานคิดในการสนับสนุนกลุ่มเป้าหมายเพื่อเป็นฐานปฏิบัติการฟื้นฟูและสืบทอด ๒ กลุ่ม คือกลุ่มแม่บ้านทอผ้า และกลุ่มเด็กนักเรียนในท้องถิ่น เพื่อนำร่องกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และปฏิบัติการสืบทอดแนวคิดภูมิปัญญาไปพร้อมๆกัน ระหว่างกลุ่มแม่บ้านทอผ้าซึ่งเน้นการฟื้นฟูตามกระบวนการแบบพื้นบ้าน และกลุ่มนักเรียนระดับมัธยมเน้นการสืบทอดแนวคิดและปฏิบัติการ ซึ่งจะได้ใช้หลักความรู้จากศาสตร์ต่างๆมาแตกประเด็นต่อยอดจากกระบวนการทำครามแบบพื้นบ้าน รวมทั้งคาดหวังว่าจะได้ปลูกฝังคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาพื้นบ้านให้กับกลุ่มเด็กนักเรียนเป้าหมายจากการมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยและปฏิบัติการตั้งแต่ต้นจนจบโครงการ

ผลจากการจัดกิจกรรมศึกษาความเป็นไปได้ ในการพลิกฟื้นภูมิปัญญาครามภาคใต้ เมื่อวันที่ ๒๒-๒๘ สิงหาคม ๒๕๕๕ ที่สวนสิรินธรมา บ้านชะลอน ตำบลดีหลวง อำเภอสตึงพระ จังหวัดสงขลา ซึ่งเป็นเสมือนบททดสอบและคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายมาเป็นฐานปฏิบัติการฟื้นฟูกระบวนการย้อมคราม สะท้อนให้เห็นว่ากลุ่มทอผ้าบ้านแพรกหามีความตั้งใจและความพร้อมมากกว่ากลุ่มอื่นๆในเครือข่ายภาคใต้ และพบว่าครูนักเรียนจากโรงเรียนสตึงพระวิทยาได้สนใจเข้าร่วมทำโครงการวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับการสกัดสีจากต้นคราม จากความสัมพันธ์ดังกล่าวส่งผลให้ทั้งสองกลุ่มได้เข้ามาเป็นภาคีในการศึกษาวิจัยฟื้นฟูกระบวนการย้อมครามขึ้นเป็นครั้งแรกในภาคใต้

๒.๑ กลุ่มทอผ้าบ้านแพรกหา

๒.๑.๑ ประวัติศาสตร์ชุมชนแพรกหา

จากหลักฐานทางเอกสารจากรายชื่อวัดในจังหวัดพัทลุงในหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พระครูประจักษ์วิหารคุณ (๒๕๓๖,๔๐-๔๓) มีบันทึกปีก่อตั้งของวัดกลางชุมชน ๒ วัด คือวัดป่าวิไลย์ พ.ศ.ที่ก่อตั้ง ๒๒๒๕ (โรงเรียนปัญญาวุฒินปัจจุบัน) วัดควนแพรกหา พ.ศ.ที่ก่อตั้งเมื่อปี ๒๒๒๒ จากหลักฐานที่มีเห็นได้ว่า ชุมชนแพรกหาน่าจะมีอายุไม่ต่ำกว่า ๓๐๐ ปี

๒-๑ วิถีชีวิตชุมชนแพรอกหา

๒-๑.๑ ตลาดนัดวันเสาร์

๒-๑.๒ เครื่องแกงทางใต้

๒-๑.๓ ดอกขี้เหล็ก

๒-๑.๔ ถั่วฝักยาวพันธุ์พื้นบ้าน

๒-๑.๕ แข่งนกเขาขัน

๒-๑.๖ เลี้ยงวัวชน

๒-๑.๗ พุงนา

๒-๑.๘ พุงนาผสมสวนยางพารา

๒-๑.๙ กรีดยางพา

๒-๑.๑๐ น้ำยางพารา

๒-๑.๑๑ บ้านทรงป็นหาที่หลงเหลืออยู่สามสี่หลัง

๒-๑.๑๒ บ้านทรงป็นหาที่หลงเหลืออยู่สามสี่หลัง

ภูมิปัญญาการทอผ้าในอดีต

จากคำบอกเล่าของ นางทอง ช่วยตุค อายุ ๘๕ ปี เมื่อก่อนนางเริ่มทอผ้าเมื่ออายุได้ ๑๔ ปี ลักษณะ หูกทอผ้าเป็นที่พื้นบ้าน จะฝังเสาลงในดิน ใช้กระสวยเรียกว่า “ตรน” พุ่งด้วยมือ คล้ายหูกทางภาคอีสานไปซื้อด้ายมาจากตลาดเสกัก (ตลาดพทุลง) หูกหนึ่งก็ซื้อด้ายมา ๔๐ บาท เป็นด้ายที่ย้อมสีเคมีมาแล้ว ทอได้ผ้าโจงกระเบนได้ ๓ ผืน (๑๒ เมตร) มีคำเล่าลือว่านางทองเป็นผู้นุ่งผ้าโจงกระเบนได้สวยเป็นพิเศษ (สัมภาษณ์ นางทอง ช่วยตุค ๑๕ พ.ย. ๕๐)

จากคำบอกเล่าของ นางหวน ทองสง อายุ ๘๒ปี เมื่อตอนเป็นเด็ก แม่ (ทวดพุ่ม) เคยเล่าว่าเกลอของแม่คือทวดอินทร์ ตอนอายุได้ประมาณ ๑๒ ปีไว้ผมจุก วันหนึ่งคิดพิเรนอยากเอามวยผมลงไปข้อมในเนียงซึ่งหมักครามเอาไว้ เมื่อเอามวยผมลงไปจุ่มในเนียง หัวไปติดอยู่กับปากเนียงจนต้องร้องให้คนช่วย เป็นเรื่องราวจำขึ้นที่เล่าต่อกันมา แต่สะท้อนให้เห็นว่ามีการข้อมครามย่านที่ชุมชนแพรกหาตั้งแต่อดีต เมื่อตอนเป็นสาวนางหวนเคยทอผ้าแบบใช้หูกโดยมียายหมาเป็นผู้สอนให้ทอลายตาหมุก ลายตาหราง (ตาราง) และลายลูกแก้วเป็นการทอผ้าเพื่อใช้เอง การทอผ้าเริ่มหายไปครั้งแรกเนื่องจากการเกิดสงครามมหาเอเชียบูรพาปี๒๔๘๐-๒๔๘๕ เกิดภาวะข้าวยากหมากแพงไม่มีเส้นด้ายขาย การทอผ้าแบบพื้นบ้านจึงเลือนรางไป (สัมภาษณ์นางหวน ทองสง ๑๕ พ.ย. ๒๕๕๐)

๒.๑.๒ พัฒนาการกลุ่มสตรีทอผ้าแพรกหา

ยุคบุกเบิก

กลุ่มสตรีทอผ้าบ้านแพรกหาก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.๒๕๒๒ เริ่มต้นมีสมาชิกเพียง ๑๕ คน ซึ่งส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก ทำให้มีช่วงเวลาที่ว่างจากงานนา กลุ่มทอผ้าได้เริ่มจัดตั้งขึ้นบนแนวคิดที่ว่าอยากให้ประชาชนมีอาชีพหลังการทำนาเพื่อสร้างรายได้ ไม่ต้องออกไปทำงานนอกบ้าน ผู้นำชุมชนได้จ้างครูทอผ้าจากบ้านสวนมาสอนให้ เป็นหลักสูตรการทอผ้าด้วยกี่กระตุก ใช้เวลาเรียน ๑๕ วัน

ยุครุ่งเรืองและการพัฒนาจากรัฐ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๒๔ – ๒๕๔๐

“บ้านแพรกหา ถือเป็นบ้านแรกในจังหวัดพทุลงที่ตั้งกลุ่มทอผ้าที่กระตุกขึ้น หน่วยงานราชการ โดยเฉพาะกรมพัฒนาชุมชนเข้ามาประสานให้เป็นวิทยากรไปสอนกลุ่มทอผ้าอื่นๆจนเกิดกลุ่มทอผ้าขึ้นมากมายในตำบลใกล้เคียง เช่นที่ บ้านหน้าเกาะ บ้านสวนโหนด บ้านควนขนุน บ้านตำนาน นิคมสร้างตนเองลานข่อย และปากพะยูน มีการนำสมาชิกกลุ่มไปดูงานทอผ้าที่ภาคอีสาน จนกลุ่มมีสมาชิกเพิ่มขึ้นถึง ๒๐๐ คน ซึ่งมีทั้งคนจากต่างตำบล และต่างอำเภอ ในจังหวัด ซึ่งตอนหลังก็ได้แยกออกไปก่อตั้งบริหารจัดการกลุ่มของตนเอง เช่นกลุ่มทอนชมพู่ กลุ่มหน้าเกาะ กลุ่มปรางหมู่ กลุ่มสตรีสหกรณ์พนมวังค์ ฯลฯ

ต่อมาหมู่บ้านแพรกหาได้รับรางวัลหมู่บ้านพัฒนาตัวอย่าง นางบุญเอื้อ สุภาพรเหมินทร์ ประธานกลุ่มได้รับคัดเลือกให้เป็นคนไทยตัวอย่างในปีพ.ศ. ๒๕๒๘ ทำให้มีบุคคลสำคัญเข้ามาเยี่ยมชม เสริมให้กลุ่มทอผ้าเป็นที่รู้จักในวงกว้าง เรียกได้ว่ายุคนั้นผ้าทอแพรกหาขายดีจนทอกันไม่ทัน” (สัมภาษณ์ กัญญาณี สงคง, สมาชิกกลุ่มนกกะปิก ๒๐ พย. ๕๐)

ยุคอิมตัวปี พ.ศ. ๒๕๔๑ - ๒๕๔๘

เนื่องจากมีกลุ่มทอผ้าด้วยกี่กระตุกเกิดขึ้นในแต่ละหมู่บ้าน จากการส่งเสริมของกรมพัฒนาชุมชน และกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม แทบทุกอำเภอในจังหวัดพัทลุง และจังหวัดใกล้เคียง จนมีผ้าทอออกมาในรูปแบบที่คล้ายกันมากมาเกิดการแข่งขันเรื่องราคาขาย และการลอกเลียนลวดลายผ้ากันเอง ประกอบกับคนในชุมชนเริ่มมีรายได้เป็นกอบเป็นกำจากการขายน้ำยาพารา ส่วนความต้องการผ้าทอในตลาดน้อยลง เนื่องจากความนิยมในเสื้อสี เสื้อดอก เป็นยุคที่เสื้อผ้าสำเร็จรูปเข้ามาแทนที่ผ้าทอมือของชาวบ้าน กลุ่มทอผ้าในจังหวัดพัทลุงเหลือเพียงซ็อกกลุ่ม และหลักฐานที่กระตุกที่ร้างช่างทอ โดยเฉพาะกลุ่มแพรกหาหมู่ที่ ๒ มีช่างทอเหลือเพียง ๕ - ๑๐ คนเท่านั้น และช่างทอผ้าที่เหลืออยู่ส่วนใหญ่ในตำบลจะทอผ้าโดยอิสระตามบ้านของตัวเองเพื่อส่งขายทั่วไป เป็นอาชีพเสริมหลังจากงานกรีดยางพารา

ยุคฟื้นฟูภูมิปัญญาการย้อมครามและสีธรรมชาติทั่วไป ๒๕๔๘ - ปัจจุบัน

พัฒนาการกลุ่มทอผ้าแพรกหาที่ผ่านมา เห็นได้ว่าเป็นการพัฒนาที่ไม่ได้เริ่มจากฐานภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน เพียงแต่อาศัยองค์ความรู้เรื่องการทอแบบกระตุกจากภายนอกและการใช้เส้นใยสังเคราะห์จากโรงงาน ทำให้ผ้าทอที่ออกมาไม่มีลักษณะเฉพาะที่ชัดเจน บรรยายการทอผ้าเริ่มซบเซาขาดพลังในการริเริ่มสร้างสรรค์ เมื่อได้รับการกระตุ้นให้เริ่มทำการสืบค้นภูมิปัญญาดั้งเดิมในเรื่องการย้อมสีธรรมชาติ ช่างทอผ้าชุดก่อตั้งกลุ่มที่เริ่มต้นด้วยใจรักได้โอกาสใช้ศักยภาพในตัวเอง มีความพยายาม และรู้สึกท้าทาย ในการฟื้นฟูภูมิปัญญาคราม เพื่อสร้างทางเลือกหนึ่งให้กลุ่มทอผ้าบ้านแพรกหาและผู้บริโภค รวมทั้งเป็นความหวังในการฟื้นฟูความเข้มแข็งเรื่องผ้าทอพื้นบ้านเอกลักษณ์ของกลุ่มขึ้นใหม่ กลับมาร่วมสร้างองค์ความรู้เรื่องสีย้อมธรรมชาติขึ้นเพื่อการพึ่งตนเอง

๒-๒ ผ้าทอเส้นใยสังเคราะห์ย้อมสีเคมีของกลุ่มทอผ้าบ้านแพรงหา

๒-๒.๑ โรงทอผ้าของกลุ่ม

๒-๒.๒ ผ้ามัดหมี่

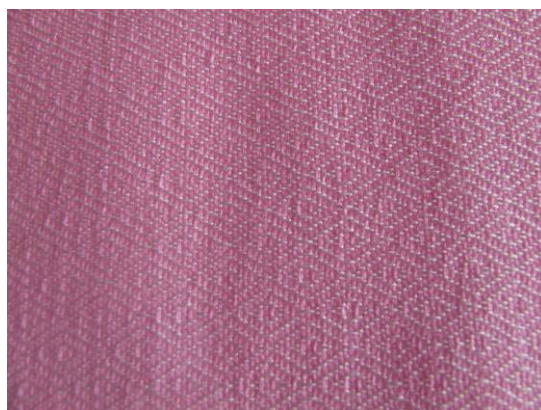
๒-๒.๓ ผ้าพื้น

๒-๒.๔ ผ้าลายตาราง

๒-๒.๕ ผ้าลายตาราง

๒-๒.๖ ผ้ายกดอก

๒.๒ โรงเรียนสทิงพระวิทยา

๒.๒.๑ ประวัติศาสตร์และลักษณะภูมิศาสตร์

โรงเรียนสทิงพระวิทยาเป็นโรงเรียนมัธยมประจำอำเภอสทิงพระ ตั้งอยู่ที่ถนนสายโยชน หมู่ที่ ๕ ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เป็นโรงเรียนมัธยมแห่งแรกของอำเภอสทิงพระ เปิดทำการสอนเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔ จากการร่วมแรงร่วมใจกันทุกฝ่ายทั้งคณะครู นักเรียน ผู้ปกครอง ชุมชนและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่ายทำให้โรงเรียนสทิงพระวิทยาได้รับเลือกเป็นโรงเรียนต้นแบบของโรงเรียนในฝัน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๕ ปัจจุบันเปิดสอนตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช ๒๕๔๔ ตั้งแต่ระดับชั้น ม.๑ - ม.๖ มีแผนการจัดชั้นเรียน ๑๐-๘-๘ / ๔ - ๓ - ๓ รวม ๓๖ ห้องเรียน จำนวนนักเรียน ๑,๒๓๑ คน มีครู-อาจารย์จำนวน ๗๕ คน ครูจ้างสอน ๒ คน ครูชาวต่างชาติ ๓ คน และมีลูกจ้างจำนวน ๔ คน นักการภารโรง ๑ คน พนักงานขับรถ ๑ คน ยาม ๓ คน โดยมีนายวินิจ ชื่นสุวรรณ เป็นผู้อำนวยการสถานศึกษา

โรงเรียนสทิงพระวิทยาดังอยู่ระหว่างสองทะเล คือ อ่าวไทยซึ่งเป็นทะเลน้ำเค็ม และทะเลสาบสงขลาซึ่งเป็นทะเลน้ำจืด หรือแผ่นดินคาบสมุทรสทิงพระ ซึ่งเป็นแหล่งชุมชนที่มีความเจริญทางวัฒนธรรมมานาน และมีทรัพยากรธรรมชาติที่หลากหลาย เป็นที่ตั้งของเมืองเก่าของจังหวัดสงขลา มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ให้ค้นคว้าและเรียนรู้อยู่มากมาย เช่นตำนานหลวงพ่อดำเหยียบน้ำทะเลจืด ชุมชนมีฐานอาชีพทำนา ทำประมงพื้นบ้าน และทำน้ำตาลโตนด ในสมัยก่อนนั้นชาวบ้านของชุมชนแถบนี้มีการทำสิ่งของขึ้นใช้กันเอง เช่น เสื้อผ้ามีการทำเสื้อผ้าที่ย้อมสีโดยใช้เปลือกไม้ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า การย้อมหมัก และในเขตอำเภอสทิงพระยังมีพืชที่สามารถนำมาเป็นสีย้อมผ้าได้หลายชนิด เช่น มะปูด คุระ ฯลฯ และที่สำคัญ คือพบว่า มีต้นครามชนิดฝัองพืชดั้งเดิมที่ยังขึ้นอยู่ทั่วไป สามารถนำมาเป็นฐานในการฟื้นฟูกระบวนการย้อมครามของโรงเรียนได้อย่างสอดคล้อง

๒.๒.๒ กลุ่มนักเรียนร่วมวิจัยและปฏิบัติการ

โครงการได้เลือกกลุ่มนักเรียนแบบเฉพาะเจาะจง ให้นักเรียน ระดับชั้น ม. ๒ ปีการศึกษา ๒๕๕๐ ซึ่งเลือกเรียนวิชา ว ๓๐๒๐๕ สนุกกับโครงงานวิทยาศาสตร์ เป็นวิชาเพิ่มเติม จำนวน ๒๖ คน นักเรียนหญิง ๒๑ คน นักเรียนชาย ๕ คน กลุ่มนักเรียนดังกล่าวมีความรู้พื้นฐานเรื่องการย้อมสีธรรมชาติ มาก่อนเนื่องจากการได้ร่วมกิจกรรมการย้อมสีธรรมชาติ ที่สวนสีธรรมชาติ โดยผู้วิจัยเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ให้ และกลุ่มนักเรียนกลุ่มนี้ยังเรียนต่อที่โรงเรียนในระดับชั้น ม. ๓ อีกหนึ่งปี ทำให้สามารถร่วมกระบวนการวิจัยได้อย่างต่อเนื่อง

เมื่อกล่าวถึงบริบทของสีคราม ผ้าครามและคนย้อมครามในภาพรวมของภาคใต้ในปัจจุบันนั้นสามารถกล่าวได้ว่า ไม่มีการทำสีคราม ผ้าครามและไม่มีคนย้อมครามหลงเหลืออยู่เลย

บทที่ ๓

กระบวนการเรียนรู้สู่การปฏิบัติ

การฟื้นฟูกระบวนการซ่อมครามในวิถีผ้าพื้นบ้านภาคใต้ บนพื้นฐานความเป็นจริงของชุมชนซึ่งมีวิธีการผลิตและการบริโภคในท่ามกลางกระแสทุนนิยม และภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นบ้านย้อมสีธรรมชาติขาดหายไปแล้วนั้น นับเป็นงานสวนกระแสเพื่อสร้างวิถีทางเลือกใหม่ให้กับกลุ่มคนที่สนใจจริงจัง กระบวนการเรียนรู้และปฏิบัติการจำต้องกระทำอย่างเข้มข้น และให้เห็นเป็นรูปธรรมนำไปสู่การหาคำตอบทั้งในเชิงองค์ความรู้การทำครามอย่างครบวงจร และแนวทางการสร้างรายได้ให้กับกลุ่มทอผ้าที่ร่วมกระบวนการ เมื่อพิจารณาถึงการขับเคลื่อนงานในเชิงกระบวนการแล้ว ทีมวิจัยได้กำหนดโจทย์ที่สำคัญเพื่อหาหนทางไปสู่การบรรลุเป้าหมาย ๔ ประเด็นหลัก คือ

๑. ทำอย่างไร ให้กลุ่มทอผ้าบ้านแพรงหาสามารถปลูกคราม ทำเนื้อคราม เลี้ยงคราม ย้อมคราม ตามวิถีผ้าพื้นบ้านขึ้นได้ด้วยตัวเองอย่างเป็นรูปธรรม

๒. ทำอย่างไร จึงจะสร้างชิ้นงานผ้าครามเอกลักษณ์เฉพาะตัว และมีช่องทางจำหน่ายที่รองรับความเป็นอาชีพเสริมได้พอเพียงทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับภูมิภาค

๓. ทำอย่างไร ให้กลุ่มนักเรียนได้เรียนรู้และมีความรู้ผ่านการลงมือทำครามในทุกขั้นตอนของภูมิปัญญาการทำคราม และสามารถนำไปอธิบายเชื่อมโยงกับสาระทางวิทยาศาสตร์ได้

๔. ทำอย่างไร จะพัฒนาเทคนิควิธีการใช้ครามในงานศิลปะได้อย่างร่วมสมัย จากคำถามที่ต้องหาทางคลี่คลายในเชิงกระบวนการขับเคลื่อนงานตามระยะเวลาที่กำหนดไปสู่เป้าหมายดังที่กล่าวมา การวิจัยและพัฒนาจึงถูกจัดแบ่งจังหวะการขับเคลื่อนงานโดยใช้ฐานคิดหลัก ๓ ด้านเป็นตัวตั้ง คือ

- คนและชุมชน (ทีมปฏิบัติการ)
- องค์ความรู้การทำครามครบวงจร
- ชิ้นงานผ้าครามเอกลักษณ์

เกิดเป็นทฤษฎีเดินขึ้นบันได ๓ ขั้น ในการฟื้นฟูภูมิปัญญาครามของภาคใต้ ดังรายละเอียดที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้

๓.๑ บันไดขั้นที่ ๑ เตรียมคน เตรียมฐานความรู้

ระยะเวลา มิถุนายน - ธันวาคม ๒๕๕๐

ก้าวที่ ๑ โหมโรง สถานเครือข่ายเรียนรู้ควบคุมิตรภาพ โดยจัดเวทีกัลยาณมิตรเพื่อการฟื้นฟูครามภาคใต้ ครั้งที่ ๑ ซึ่งจัดให้มีนิทรรศการผ้าครามประกอบการเสวนาการดำเนินกิจกรรมโครงการสู่กัลยาณมิตรจากภาครัฐและเอกชน ได้แก่กลุ่มทอผ้า นักวิชาการ นักศึกษา นักพัฒนา ศิลปิน สื่อมวลชน เพื่อให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องผ้าพื้นบ้าน เรื่องสีคราม รวมทั้งการมีส่วน

ร่วมในการหนุนช่วยและติดตามความก้าวหน้าการฟื้นฟูภูมิปัญญารามของภาคใต้ ผ่านเวทีกลั่นกรองมิตรทุก ๓ เดือน

ก้าวที่ ๒ พาไปเห็นของจริง เรียนจากคนทำจริง โดยวิธีการนำทีมวิจัยปฏิบัติการและผู้นำกลุ่มไปสัมผัสวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน วิถีกรมบ้านโคกภู อำเภอกุพาน จังหวัดสกลนครซึ่งฟื้นฟูภูมิปัญญารามขึ้นได้อย่างชัดเจนและมีความยั่งยืน และวิถีชีวิตวัฒนธรรมชาวกะเหรี่ยงโปว์บ้านห้วยหินคำ อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี เพื่อเสริมสร้างความเชื่อมั่นความศรัทธาในการฟื้นฟูภูมิปัญญา และขอเรียนรู้ให้เข้าใจแบบลงมือทำจริงพาฝึกปฏิบัติทุกกระบวนการของภูมิปัญญาราม จากครุฑรามเป็นเวลา ๗ วัน

ก้าวที่ ๓ ห้องปฏิบัติการรำนร่องในชุมชน โดยเปิดห้องเรียนรำนร่องได้ถนัดบ้าน เริ่มต้นจากเรียนรู้การปลูกราม ทำเนื้อรำนร่อง ฝึกเลี้ยงรำนร่องทุกวันหลังจากที่ได้เรียนมาจากบ้านโคกภูเพื่อทำความรู้จักกับธรรมชาติของรำนร่อง แบบลองผิดลองถูก และปรับเข้ากับวิถีชีวิตประจำวันของคนทำรำนร่อง

ก้าวที่ ๔ พาครูผู้รู้รำนร่องก่อนนักเรียน โดยวิธีการเปิดเวทีครูเรียนรู้เรื่องรำนร่องขึ้นในโรงเรียนสทิงพระวิทยา เพื่อสร้างความเข้าใจในเป้าหมาย และกระบวนการดำเนินงานของโครงการและเนื้อหาภูมิปัญญารามให้กับคณะครูผู้สอนในสาระวิทยาศาสตร์ ศิลปะ เกษตรและสาระอื่นๆ

ก้าวที่ ๕ ห้องปฏิบัติการรำนร่องในโรงเรียน เพื่อให้กลุ่มนักเรียนเป้าหมายปฏิบัติการทำรำนร่องด้วยตนเอง เริ่มตั้งแต่ทำแปลงรำนร่อง ปลูกรำนร่อง ทำเนื้อรำนร่อง และฝึกเลี้ยงรำนร่อง ข้อมผ้ารำนร่อง

๓.๓ ปฏิบัติการรำนร่องนักเรียนสทิงพระทำเนื้อรำนร่องปลูกราม

๓.๓.๑ ช่วยกันหว่านปลูกราม

๓.๓.๒ หยอดเมล็ดรำนร่องลงดิน

๓-๓.๓ เก็บมัดคราม

๓-๓.๔ ตีน้ำครามเอาเนื้อคราม

๓-๑ เวทีกัลยาณมิตร ครั้งที่ ๑ โหมโรงสานเครือข่ายเรียนรู้ควมคุ้มกันภาพ

๓-๑.๑ ผ้าพื้นบ้านเอกลักษณ์

๓-๑.๒ เสวนาผ้าพื้นบ้านภาคใต้

๓-๑.๓ กัลยาณมิตรหลากหลาย

๓-๑.๔ พิชัย แก้วขาว พาย้อนอดีตผ้าทางใต้

๓-๑.๕ นักเรียนสทิงพระ

๓-๑.๖ สาริต์ข้อมครามย่าน

๓-๒ เวทีกัลยาณมิตร ครั้งที่ ๒ รายงานความก้าวหน้า ๓ เดือน

๓-๒.๑ จรูญ น้อยปาน รายงานการทดลอง

๓-๒.๒ คีร์วงร่วมคิด ร่วมทดลองทำบาติกคราม

๓-๒.๓ นักวิชาการเพื่อนชาวบ้าน

๓-๒.๔ ข้อมโซวณะลูก

๓-๒.๕ ผู้นำชุมชนแสดงความเห็น

๓-๒.๖ สาริต์ข้อมผ้าบาติกคราม

๓.๒ บันไดขั้นที่ ๒ ลงมือทำ เรียนรู้จากการทำ

ระยะเวลา มกราคม – มิถุนายน ๒๕๕๑

ก้าวที่ ๑ สรุปทบทวนห้องปฏิบัติการนำร่องมาเป็นฐานเรียนรู้ โดยแผนงานปฏิบัติการเข้มข้นจากบันไดขั้นที่ ๑ ทั้งในโรงเรียนและในชุมชน และจากการเรียนรู้ปฏิบัติการปลูกคราม ทำเนื้อคราม เลี้ยงหม้อมคราม และย้อมครามด้วยตนเอง ทำให้เกิดกระบวนการปรับปรุงพัฒนาความรู้ระหว่างปฏิบัติการและถ่ายทอดเทคนิคบทเรียนให้กันและกันระหว่างกลุ่มแม่บ้านกับกลุ่มเด็กนักเรียน เพื่อเป็นฐานเรียนรู้ในการปฏิบัติการต่อไปในรอบที่ ๒

ก้าวที่ ๒ ติดตามผลและเสริมพลังใจ โดยจัดค่ายร่วมกันอยู่เลี้ยงดูหม้อมครามภาคใต้ขึ้นที่กลุ่มทอผ้าบ้านแพรกหาเป็นเวลา ๕ วัน เพื่อเชิญครูครามาติดตามผล และขอแนะนำในบางเรื่องที่ยังติดขัดไม่เข้าใจไม่ชัดเจน รวมทั้งเชิญชนกัลยาณมิตรมาร่วมกันอยู่เป็นการเสริมพลังใจให้กัน ร่วมเรียนรู้และพัฒนาองค์ความรู้เรื่องครามให้ครบถ้วน ชัดเจน ตลอดจนมาร่วมลงทำ ร่วมคิดทิศทางการพัฒนาผ้าพื้นบ้านสีธรรมชาติในแต่ละกลุ่มและเครือข่ายผ้าพื้นบ้านภาคใต้

ก้าวที่ ๓ ห้องเรียนสังคมและวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ โดยจัดค่ายศิลปะจากสีธรรมชาติ ทั้งในและนอกโรงเรียนรวม ๒ ครั้ง เพื่อให้นักเรียนกลุ่มเป้าหมายและในเครือข่ายได้ร่วมปฏิบัติการ การมัดย้อมผ้าสีธรรมชาติ ทดลองเทคนิคซิลค์สกรีน (Silk Screen) สีครามบนพื้นผ้า การทำผ้าบาติก (BARTIK) สร้างลวดลายผ้าโดยใช้การเขียนเทียนบนพื้นผ้า แล้วย้อมสีด้วยกระบวนการย้อมเย็น โดยใช้สีย้อมครามและสีจากใบไม้บางชนิด

ก้าวที่ ๔ ค้นหาฝีมือสร้างเอกลักษณ์กลุ่ม โดยให้สมาชิกทอผ้าแพรกหาได้แสดงความสามารถอย่างอิสระในการคิดค้นลวดลายผ้าของแต่ละคน จากนั้นให้ทีมปฏิบัติการครามย้อมเส้นด้ายฝ้ายครามและสีอื่นๆ เพื่อเตรียมนำไปทอผ้าครามเอกลักษณ์แพรกหา

๓-๔ ค่ายร่วมกินอยู่เลี้ยงดูหม้อครามบ้านแพรกา

๓-๔.๑ เสวนาครามแพรกา

๓-๔.๒ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ย้อมคราม

๓-๔.๓ สาธิตย้อมครามจากลับแล

๓-๔.๔ กลุ่มทำครามลับแล

๓-๔.๕ ระดมพลคนรักคราม

๓-๔.๖ ร่วมกินร่วมทำ

๓-๔.๗ เผยแพร่ข้อมูลคราม

๓-๔.๘ เครือข่ายนักเรียนร่วมเรียนรู้

๓-๔.๙ พี่นักวาดแผนไทย

๓-๔.๑๐ เรียนทำผ้ามัดย้อมจากสบู่

๓-๔.๑๑ ทำผ้าเช็ดหน้ามัดย้อม

๓-๔.๑๒ ทำสบู่ธรรมชาติ

๓-๕ ค่ายศิลปะจากสิริธรรมชาติ ครั้งที่ ๑

๓-๕.๑ รวมกลุ่มทำความรู้จักกัน

๓-๕.๒ สับใบไม้

๓-๕.๓ เย็บผ้าสร้างลวดลายตามใจฝัน

๓-๕.๔ ต้มสกัดน้ำสี

๓-๕.๕ ผลงานการย้อมสีจากใบหูกวาง

๓-๕.๖ ฝึกทำสมุดบันทึกปกผ้าสิริธรรมชาติ

๓-๕.๗ บันทึถึง

๓-๕.๘ ทดลองสกรีนด้วยเนื้อคราม

๓-๖ ถ่ายศิลปะจากสี่ธรรมชาติ ครั้งที่ ๒

๓-๖.๑ ร่วมชวาค่าย ๕๐ กว่าชีวิต

๓-๖.๒ พี่เลี้ยงสอนทำบาติกจากสิ่วรง

๓-๖.๓ ช่วยกันแกะลายมัดย้อม

๓-๖.๔ สี่จากใบไทร

๓-๖.๕ ทดลองเขียนบาติกย้อมครามของแต่ละคน

๓-๖.๖ ทดลองเขียนบาติกย้อมครามของกลุ่ม

๓.๓ บัณฑิตขั้นที่ ๓ พัฒนาค้น พัฒนาองค์ความรู้ พัฒนาผลิตภัณฑ์

ระยะเวลา กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๕๑

ก้าวที่ ๑ สรุปบทเรียนรอบปี โดยเปิดเวทีรายงานผลการดำเนินงานในรอบปีร่วมกับสถาบันทางวิชาการในท้องถิ่น มหาวิทยาลัยทักษิณวิทยาเขตพัทลุง เพื่อระดมความคิดเห็นเพิ่มเติมและแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันในเครือข่ายชุมชนและกลายามิตรที่สนใจเรื่องผ้าพื้นบ้านสี่ธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งผู้ที่มีบทบาทหน้าที่ช่วยขยายผลการเรียนรู้ทั้งในภาครัฐและเอกชน

ก้าวที่ ๒ นำร่องหลักสูตรคราม โดยครูที่ร่วมทีมวิจัยทำการยกร่างหลักสูตรบูรณาการการเรียนการสอนด้วยคราม จากข้อสรุปที่ได้รับจากการปฏิบัติการคราม ให้สอดคล้องกับสาระวิชาที่เกี่ยวข้องโดยตรง เช่นวิทยาศาสตร์ สังคมและ ศิลปะ

ก้าวที่ ๓ พัฒนาระดับฐานเรียนรู้ โดยเปิดห้องเรียนครามในชุมชนอย่างเป็นทางการ รวบรวมองค์ความรู้จากการปฏิบัติการทำครามครบวงจร ซึ่งได้พัฒนาองค์ความรู้จากห้องเรียนครามได้กลับบ้าน เพื่อเผยแพร่ให้กับเครือข่ายกัลยาณมิตรและบุคคลทั่วไป

ก้าวที่ ๔ เก็บตกการเรียนรู้และปฏิบัติการที่ยังไม่ชัดเจน โดยจัดค่ายเด็กเลี้ยงครามตามวิถีพื้นบ้านที่ห้องเรียนครามในชุมชนให้กับกลุ่มเด็กนักเรียนทำครามในช่วงปิดเทอม เพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้และเทคนิคการเลี้ยงครามตามวิถีพื้นบ้านสู่เด็กนักเรียนกลุ่มเป้าหมาย

ก้าวที่ ๕ นำร่องประเพณีนิยมการใช้ผ้าคราม โดยการสร้างชิ้นงานผ้าให้กลุ่มเป้าหมายและนำเสนอเรื่องราวในนาม “สวนสิริธรรมชาติ” เป็นตราผลิตภัณฑ์ผ้าธรรมชาติบ้านแพรงหา จากนั้นทดลองนำเสนอการใช้ผ้าพื้นบ้านสิริธรรมชาติให้กับโรงเรียนในท้องถิ่น ส่วนราชการ และร้านเพื่อสุขภาพสิ่งแวดล้อม แหล่งท่องเที่ยว หรือร้านหัตถกรรมในตัวจังหวัดตามภูมิภาคต่างๆ

ก้าวที่ ๖ ศึกษาบทเรียนกลุ่มผู้ประกอบการผ้าสิริธรรมชาติ ทีมปฏิบัติการครามจากชุมชนและโรงเรียนศึกษาบทเรียนประสบการณ์กลุ่มผู้ประกอบการผ้าครามของบริษัททองละหาสิน THONGLAHASIN CO.LTD แขวงสะหวันนะเขต Savannakhet Province ประเทศลาว และบริษัทสังคมและสุขภาพ กรุงเทพ โดยเน้นเรียนรู้การพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าคราม และแนวทางการสร้างตลาดเพื่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ

ก้าวที่ ๗ ถอดบทเรียนการฟื้นฟูกระบวนการทำคราม ทีมปฏิบัติการฐานเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียนรวมทั้งที่ปรึกษาโครงการได้ร่วมสรุปผลการดำเนินงานโครงการ และถอดบทเรียนการเรียนรู้จากโครงการทั้งหมด เพื่อจัดเวทีรายงานผลและเชิญผู้นำในชุมชนจนภาคีกัลยาณมิตรทุกท่านมีส่วนร่วมในการสังเคราะห์ผลการศึกษาและปฏิบัติการ ถอดบทเรียนของโครงการ และถือเป็นเวทีปิดงานโครงการไปพร้อมกัน

๓-๗ ประชุมทีมวิจัยและกลุ่มทอผ้าแพรรหา

๓-๗.๑ ชี้แจงแผนงาน ๖ เดือน

๓-๗.๒ สรุปงานที่ผ่านมา

๓-๗.๓ วิเคราะห์ผลงานผ้าที่ทอได้

๓-๗.๔ เสนอแผนปฏิบัติการ

๓-๗.๕ วางแผนปฏิบัติการ

๓-๗.๖ วางแผนปฏิบัติการ

๓-๘ ศึกษาฐานแขวงสะพานห้วยนาคเขต ประเทศลาว

๓-๘.๑ หม้อครามฟุ้งดิน ช้อมกันไค้ทุกวัน

๓-๘.๒ หม้อครามชอบอยู่ในดินเย็นสบาย

๓-๘.๓ พิจารณาหม้อคราม

๓-๘.๔ คริมทิม

๓-๘.๕ สรุปการศึกษาดูงานที่บ้านโคกภู ได้โอกาส
เยี่ยมชมครูสอนช้อมคราม

๓-๘.๖ สรุปการศึกษาดูงานที่บ้านโคกภู ได้โอกาส
เยี่ยมชมครูสอนช้อมคราม

๓-๕ สรุปผลการดำเนินงานรอบปี

๓-๕.๑ ชุมนุมนักวิชาการที่สนใจสิทธิมนุษยชน

๓-๕.๒ จากมูลนิธิสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

๓-๕.๓ ทีมวิจัยรายงานผลการดำเนินงาน

๓-๕.๔ จากสหกรณ์เคอมนฟาร์ม

๓-๕.๕ นิทรรศการเรื่องคราม

๓-๕.๖ สดใส ชันติวรพงศ์

๓-๕.๗ สมคิด ทองสง และ ประมวล มณีโรจน์ ชวน
มองทิศทางหลักสูตรท้องถิ่นครามภาคใต้

๓-๕.๘ ชวนชมผลิตภัณฑ์คราม

๓-๑๐ สรุบบทเรียนและปิดโครงการ

๓-๑๐.๑ แม่ครามแพรทาสรุบบทเรียน

๓-๑๐.๒ กลุ่มนักเรียนรักษักรามสรุบบทเรียน

๓-๑๐.๓ กัลยาณมิตรใกล้ชิดช่วยสังเคราะห์บทเรียน

๓-๑๐.๔ ระดมความคิดเห็น

๓-๑๐.๕ ปิดโครงการ แต่โรงเลื่อยครามยังเดินต่อไป

บทที่ ๔

องค์ความรู้ที่เกิดขึ้น

องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นซึ่งจะนำเสนอต่อไปนี้เป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้และการปฏิบัติการร่วม (Interactive learning through action) อย่างต่อเนื่องตลอดระยะเวลาของโครงการ ผนวกกับประสบการณ์เดิมจากการลงมือทำจริง ตลอดจนการสังเกตการณ์สิ่งที่เกิดขึ้นตามกระบวนการ การพิจารณาหาเหตุและผลไตร่ตรองบนฐานข้อมูลของความจริงที่เกิดขึ้น รวมทั้งการทบทวนตรวจสอบกับเอกสารงานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับคราม ซึ่งพบว่าเป็นเอกสารของชาวต่างประเทศเสียเป็นส่วนใหญ่ แล้วจึงทำการประมวลความจริงที่เกิดขึ้นให้เป็นลำดับ หมวดหมู่

๔.๑ ต้นครามและการเพาะปลูก

ต้นคราม เป็นกลุ่มพืชตระกูล Leguminosae ประกอบด้วย ๘๐๐ สายพันธุ์ สามารถปลูกบนแผ่นดินในระดับน้ำทะเล ๑,๖๕๐ เมตร ๖๐๐ สายพันธุ์พบในแอฟริกา ๒๐๐ สายพันธุ์พบในเขตเอเชีย และทั้งหมดนี้สายพันธุ์ที่ดำรงอยู่และแพร่พันธุ์ไปได้ไกลมากที่สุด คือ Indigofera มีการพบแพร่หลายจากในอินเดียครอบคลุมต่อเนื่องไปสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมถึงตะวันออกกลางถึงแอฟริกาในหลายที่ จึงใช้คำว่า นิล (Nil) ภาษาสันสกฤต และพบว่าชาวบ้านในภาคอีสานเรียกสืบทอดกันมาว่า “ย้อมหม้อนิล”

ต้นคราม (indigofera tinctoria) เป็นไม้พุ่มชอบขึ้นในที่กึ่งร้อนขึ้นปลูกได้ทั้งปี สายพันธุ์ที่มีฝักโค้งงอ (arrecta) ใช้กันมากในแอฟริกา จะมีอีกสายพันธุ์หนึ่งมีใบเล็กกว่าเป็นพันธุ์ฝักตรง (tinctoria) เมล็ดพันธุ์ทรงกระบอกแข็ง ขนาดทำเป็นลูกปัดได้ ที่เกาะชาวเรียกว่า ครามนาทาน (Natal indigo) แต่ในอินเดียเรียก Java indigo นอกจากนั้นยังพบว่าการปลูกใช้ใน อินโดนีเซีย เวียดนาม ลาว และเป็นที่ประจักษ์ว่า เป็นสายพันธุ์ที่ให้สีครามได้ดีที่สุด แต่ยังไม่มีการอธิบายว่า เพราะอะไรจึงมีสารสีน้ำเงินในต้นครามสูงมาก (Jenny Balfour – Paul, 1998)

ในประเทศไทยต้นครามมีแพร่หลายในภาคอีสาน พบว่ามี ๒ ชนิด คือ ชนิดฝักงอ เรียก ชะคราม ชนิดฝักตรง เรียก คราม แต่ภาคใต้เรียกว่า ครามถั่ว ผลจากการตามร่องรอยครามภาคใต้ในพื้นที่จังหวัดพัทลุง สงขลา และปัตตานี พบต้นครามชนิดฝักงอหรือชะครามเป็นพืชดั้งเดิมที่ขึ้นอยู่ทั่วไปตามธรรมชาติ และสังเกตได้ว่าต้นครามถั่วชอบขึ้นในพื้นที่โล่งแจ้งไม่มีน้ำท่วมขัง ซึ่งในวันนี้ชาวบ้านทั่วไปเข้าใจกันว่าเป็น วัชพืช

ครามกับความเป็นยาสมุนไพร

คราม นอกจากใช้เป็นสีย้อมผ้าในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของกลุ่มชนพื้นบ้านในแถบเอเชียมา มากกว่า ๕,๐๐๐ ปีแล้ว ต้นครามโดยธรรมชาติเป็นพืชที่ทนทานแข็งแรงมันสามารถปกป้องตัวเองได้ ไม่มีแมลงรบกวน และขั้นตอนในการสกัดสีน้ำเงินออกมาเป็นการเพิ่มความลึกลับ รวมถึงครามยังมีคุณสมบัติทางยาชนิดครอบจักรวาลอีกด้วย ในอินเดียเชื่อกันว่าครามมีความเป็นอนันตะ ชาวอาหรับเชื่อว่าเป็นสีแห่งความโชคดี เด็กและหญิงมีท้องให้สวมเสื้อสีครามปกป้องอันตราย เช่นเดียวกับชาวเปอร์เซีย ที่ใช้ผ้าโพกหัวสีครามบรรเทาความร้อนจากแสงแดดในทะเลทรายซาฮารา เป็นเสมือนของขลังป้องกันอันตรายทุกอย่าง และใช้ทาผิวหนังหน้าเป็นสัญลักษณ์ของความงาม (Jenny, 1998) สำหรับชนพื้นบ้านที่ทำการครามในเมืองไทยพบว่ามีความเชื่อเรื่องครามคล้ายๆกับที่กล่าวมาแล้ว โดยเฉพาะสรรพคุณทางยาที่ชาวไทยอีสานยังใช้กันอยู่เช่น

ครามเป็นยาเย็น โดยใช้เนื้อครามทาบรรเทาอาการปวดแสบปวดร้อนจากน้ำร้อนหรือไฟลวกได้ชะงัด ผ้าครามเนื้อหนานำไปทำลูกประคบบรรเทาอาการฟกช้ำหรือปวดเมื่อยได้ ผ้าครามช่วยรักษากลากเกลื้อน

ครามเป็นยาปฏิชีวนะ ชาวไทยมุสลิมใช้ใบห่อมป้ายสะดือเด็กแรกเกิด เป็นการคัดสายรก ชาวบ้านอีสานใช้เนื้อครามป้ายแผลสดในการถอนวัวตอนควาย

ครามถั่วบำรุงดิน พืชตระกูลถั่ว มีปมสารไนโตรเจนบำรุงดิน และพบว่าวัวควายหรือแมลงไม่กล้ากินใบคราม

โครงการฟื้นฟูกระบวนการทำครามของภาคใต้ ซึ่งเริ่มต้นฟื้นฟูตั้งแต่ กระบวนการปลูกคราม ซึ่งใช้เมล็ดพันธุ์จากต้นครามถั่วในพื้นที่ทั้ง ๒ ชนิด โดยดำเนินการทำแปลงทดลองปลูกครามขึ้น ๓ พื้นที่ ช่วงเพาะปลูกหลังเก็บเกี่ยวข้าวของภาคใต้ตอนล่าง ช่วงฤดูฝน - พฤษภาคม ได้แก่

แปลงครามบ้านแพรกหา เนื้อที่ ๑ ไร่ สภาพเป็นที่นาถมดินลูกรัง ภูเขาขึ้นหนาแน่นดินสมบูรณ์ ปานกลาง แบ่งเป็น ๒ แปลง ทดลองปลูกทั้งชนิดฝักตรง และฝักงอ

แปลงครามโรงเรียนสทิงพระวิทยา เนื้อที่ ๒ งาน สภาพเป็นพื้นที่ว่างเปล่า สภาพดินร่วนปนทราย มีภูเขาขึ้นปกคลุม ปลูกชนิดฝักตรง

แปลงครามสวนสิริธรรมชาติ เนื้อที่ ๑ ไร่ สภาพที่นาในสวนมะพร้าว ดินดำอุดมสมบูรณ์ ใช้ปลูกข้าวมาก่อน ปลูกทั้งชนิดฝักตรงและฝักงอ

ผลการทดลองปลูกครามจากการสังเกตและบันทึกผลการเติบโตของต้นคราม ๒ ฤดูกาล สามารถสรุปเป็นความรู้เบื้องต้นได้ดังที่จะกล่าวต่อไปนี้

๔-๑ ครามถั่วดั้งเดิมและแปลงครามถั่วที่ทดลองปลูกขึ้นใหม่

๔-๑.๑ ครามถั่วฝักงอพบทั่วไปในจังหวัดสงขลา

๔-๑.๒ ครามถั่วฝักงอพบทั่วไปในจังหวัดสงขลา

๔-๑.๓ เตรียมดินปลูกคราม

๔-๑.๔ เตรียมดินปลูกคราม

๔-๑.๕ แปลงครามถั่วฝักตรงที่สทิงพระ

๔-๑.๖ แปลงครามถั่วฝักตรงที่บ้านแพรงหา

๔-๑.๗ ยอดอ่อนครามถั่วฝักงอแตกจากต้นต่อ
ตัดรอบแรกอายุ ๑ เดือน

๔-๑.๘ ยอดอ่อนครามถั่วฝักตรงแตกจากต้นต่อ
ตัดรอบแรกอายุ ๑ เดือน

๔.๒ ตารางเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างครามฝักตรงและครามฝักงอ

ลักษณะส่วนต่างๆของคราม	ครามฝักตรง	ครามฝักงอ
๑. ลำต้น และการแตกกิ่ง	● ลำต้นเตี้ยสูง ๑ เมตร (ประมาณสะเอว) โคนต้นสูงจากดินประมาณ ๑๐ -๑๕ เซนติเมตรจึงแตกพุ่ม ลำต้นมีขนาดเล็กกว่าครามฝักงอ แต่เปลือกลำต้นเกลี้ยงออกสีน้ำตาล แตกกิ่งและมีกิ่งแขนงแผ่ออกเป็นพุ่มใหญ่	● ลำต้นสูงเรียวมากกว่า ๒ เมตร โคนต้นสูงจากดินประมาณ ๓๐ เซนติเมตรจึงแตกพุ่ม ลำต้นกลมเปลือกสีเทา ขรุขระ แตกกิ่งประมาณ ๔-๕ กิ่ง และพุ่มตรงไม่มีกิ่งแขนง
๒. ลักษณะใบ	● ใบทรงรีขนาดเล็กกว่าชะครามและปลายใบมน การเรียงตัวของใบจะชิดกัน ทำให้เกิดพุ่มใบหนาแน่นไม่โปร่งแสง	● ใบทรงรีขนาดใหญ่กว่าครามฝักตรง ● และปลายใบเรียวแหลม การเรียงตัวของใบบนลำต้นและกิ่งก้านค่อนข้างห่าง ทำให้ทรงพุ่มมีความสูงโปร่ง
๓. ลักษณะดอก	● ผลิดอกที่ก้านแขนง	● ผลิดอกที่ข้อของกิ่งก้านเรียงกันไป
๔. ลักษณะฝักเมล็ด	● ฝักทรงกระบอกตรง มีขนาดเทียบเท่ากำปั้นไม้ขีด ยาวประมาณ ๔ เซนติเมตร	● ฝักทรงกระบอกโค้งงอ มีขนาดเทียบเท่ากำปั้นไม้ขีด ยาวประมาณ ๓-๔ เซนติเมตร
๕. ลักษณะเมล็ด	● เมล็ดทรงกระบอกคล้ายลูกปัดขนาดจั่ว สีน้ำตาล	● เมล็ดทรงสี่เหลี่ยมลูกเต๋า สีเทาดำ

๔-๒ เปรียบเทียบต้นครามถั่วชนิดฝักตรง กับ ชนิดฝักงอ

ครามฝักตรง

๔-๒.๑ ลำต้นและการแตกกิ่ง

๔-๒.๓ ใบครามฝักตรง

๔-๒.๕ ดอกครามฝักตรง

ครามฝักงอ

๔-๒.๒ ลำต้นและการแตกกิ่ง

๔-๒.๔ ใบครามฝักงอ

๔-๒.๖ ดอกครามฝักงอ

๔-๒.๖ ฝักครามตรง

๔-๒.๗ เมล็ดครามฝักตรง

๔-๒.๘ ฝักครามงอ

๔-๒.๙ เมล็ดครามฝักงอ

ข้อสังเกตการเติบโตของครามถั่ว ๓ พื้นที่ สรุปประเด็นสำคัญได้ดังนี้

๑. ชนิดของดิน พบว่า ครามถั่วเติบโตได้ดีในดินที่เคยทำนาที่สวนสิทธรรมาชาติ และพื้นที่ดินถมที่มีหญ้าคลุมที่โรงเรียนสภิงพระวิทยา ส่วนพื้นที่ดินลูกรังที่บ้านแพรกหา ได้ผลในระดับปานกลาง และสภาพดินร่วนปนทราย ได้ผลน้อยมากไม่เหมาะกับการปลูกคราม

๒. การเตรียมดิน พบว่า ถ้าเป็นพื้นที่ที่รกร้างมาก่อนต้องทำการไถพลิกดินให้วัชพืชตายเสียก่อน จากนั้นสังเกตว่าดินมีความชื้นพอที่จะหยอดเมล็ดพันธุ์หรือไม่ ถ้ามีความชื้นพอใช้วิธีขุดหลุมหยอดหรือหว่านก็ได้

๓. การเตรียมเมล็ดพันธุ์ พบว่า การเก็บเมล็ดพันธุ์ต้องคัดพันธุ์ที่สมบูรณ์ไว้สำหรับเก็บเมล็ดโดยเฉพาะ และคอยสังเกตเมื่อเห็นฝักเมล็ดพันธุ์ออกสีน้ำตาลเข้มให้ตัดเก็บทั้งกิ่ง หรือทั้งต้นฝังลมให้แห้ง จากนั้นเก็บเฉพาะฝักไว้ เมื่อถึงเวลาจะปลูก จึงนำฝักครามมาทุบเอาเฉพาะเมล็ดไปปลูก

๔. กรรมวิธีปลูก พบว่า การขุดหลุมหยอดเมล็ด ให้ต้นครามงอกหลุมละ ๓-๔ ต้นเป็นระยะ ๕๐ ซม. มีข้อดีตรงที่ต้นครามจะมีพื้นที่ของการแตกกิ่งเป็นพุ่มได้ดี หรือจะใช้วิธีหว่านห่างๆก็ได้ และคอยสังเกตการงอกถ้าหนาแน่นเกินไป ต้องช่วยถอนซ่อมไม่ให้แน่นเกินไป

๕. ช่วงเวลาที่ปลูกและการเก็บเกี่ยวเมล็ดพันธุ์ พบว่า ต้นครามถั่วสามารถปลูกได้ตลอดปี ในพื้นที่ที่ไม่มีน้ำขังเพราะต้นครามถั่วไม่ชอบน้ำมาก สังเกตได้ว่าถ้ามีน้ำขังแฉะโคนต้น ใบครามจะเหลือง

และใบร่วงแต่เนื่องจากต้นครามถั่วใช้เวลาเติบโต ๔-๕ เดือนจึงจะออกดอกติดฝักอ่อน พอเหมาะกับการตัดไปทำเนื่อคราม ต้องดูว่าช่วงตัดต้นครามไม่ควรจะมีฝนหรือความชื้นสูง รวมทั้งการเก็บต้นพันธุ์ถ้ามีฝนและความชื้นสูงเมล็ดพันธุ์จะไม่สมบูรณ์ อาจมีเชื้อรา ฤดูฝนภาคใต้เริ่มต้นตั้งแต่กลางเดือนตุลาคมไปจนถึงมกราคม ช่วงเวลาปลูกที่เหมาะสมคือปลายฤดูฝน หรือหลังจากเกี่ยวข้าวแล้ว คือกุมภาพันธ์-มีนาคม จะสามารถตัดครามมาใช้ทำเนื่อครามได้หลายครั้ง โดยครั้งแรกในเดือน กรกฎาคม-สิงหาคม

๖. การเติบโตของต้นครามถั่ว พบว่า ครามถั่วเติบโตได้ด้วยธรรมชาติของตัวเอง โดยอาศัยที่โล่งแจ้งและสภาพดินที่ไม่ต้องมีย้ำขังความชื้นสูง และสังเกตได้ว่าวัชพุ่มไม้กิน แมลงไม่กัดกินใบคราม แมลงลงรบกวนบ้างช่วงออกฝัก การบำรุงเพียงช่วยกำจัดวัชพืชช่วงต้นใน เดือนที่๑-๒ ถ้าสภาพดินแย่ ต้องใส่ปุ๋ยคอกช่วยปรับสภาพดิน ก็จะเติบโตแตกพุ่มได้ดี พบความแตกต่างด้านลักษณะการเจริญเติบโตดังนี้

๖.๑ ถ้าต้นครามถั่วชนิดฝักงอ(ชะคราม)โตเต็มที่สูงประมาณ๒เมตร แตกกิ่งประมาณ ๕-๖ กิ่งเมื่อตัดไปทำเนื่อครามเหลือต้นต่อไร่๑ต้นสามารถแตกกิ่งก้านใหม่ได้เร็วอย่างสมบูรณ์เหมือนการปลูกใหม่ และสามารถตัดได้๒-๓รอบต่อปี ผลการปลูกที่สวนสิริธรรมชาติพบว่าครามถั่วฝักงออยู่ได้ ๒ ปี

๖.๒ ถ้าต้นครามถั่วฝักตรงโตเต็มที่สูงประมาณ ๑เมตรแตกกิ่งก้านแผ่เป็นพุ่มใหญ่ เมื่อตัดไปทำเนื่อครามรอบที่๑แล้วสังเกตได้ว่าการแตกกิ่งก้านในรอบ๒มีความสมบูรณ์น้อยกว่าการปลูกใหม่ ผลการปลูกที่สวนสิริธรรมชาติพบว่าครามฝักตรงอยู่ได้ ๑ปี เมื่อตัดแล้วควรปลูกขึ้นใหม่ตามฤดูกาล

๔.๓ กระบวนการทำเนื่อคราม

“โลกสีคราม” เริ่มต้นจากภูมิปัญญาการทำเนื่อครามภูมิปัญญาที่น่าตื่นตาตื่นใจด้วยความมหัศจรรย์ที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนถึงสถานะเกิดสีจากใบครามสีเขียวสด แปรสภาพเป็นเนื่อครามสีน้ำเงินด้วยปฏิกิริยาตามธรรมชาติอย่างง่ายดาย โดยไม่ต้องพึ่งพาเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ซับซ้อนใดๆ นับเป็นก้าวแรกของคนทำครามที่จะได้ตื่นตา ตื่นใจจากการเรียนรู้ธรรมชาติ และภูมิปัญญาครามของบรรพชน

เมื่อต้นครามเติบโตอายุได้ ๔-๕ เดือน เราจะสังเกตได้ว่าต้นครามแตกกิ่ง ขยายพุ่มใหญ่เต็มที่ สีของใบครามเขียวเข้ม และเริ่มติดดอกออกฝักอ่อนๆ อีกทั้งแตกยอดจนสุด เมื่อต้องแสงตอนเช้าจะสังเกตเห็นเหลือบน้ำเงินที่ใบคราม นั่นหมายถึงภาวะที่พอดี สำหรับการตัดต้นครามมาทำเนื่อครามตามภูมิปัญญาพื้นบ้าน

กรรมวิธีการทำเนื่อคราม ตามลำดับ

ขั้นตอนที่ ๑ ตัดกิ่งครามให้หมดเหลือแต่ต้นหลัก จัดมัดเป็นกำๆ เพื่อสะดวกในการแช่น้ำ การตัดควรตัดต่ำทึงโคนต้นไว้สักหนึ่งทีกีบ ตอครามจะแตกพุ่มใหม่ใหญ่และเติบโตได้ดี ตามปกตินิยมตัดครามตอนเช้าตรู่ หรือตอนเย็น

ขั้นตอนที่ ๒ เรียงมัดครามลงในโอ่งเคลือบ หรือภาชนะที่เป็นทรงกลม และสูงระดับเอวขึ้นไป เรียงมัดครามลงไปให้แน่นจนเต็มภาชนะ จากนั้นใช้ของหนักกดทับไว้เพื่อให้มัดครามจมน้ำ

ขั้นตอนที่ ๓ เติมน้ำสะอาดลงในถังคราม นิยมใช้น้ำบ่อ น้ำฝน หรือน้ำจากแหล่งธรรมชาติอื่นๆ เพราะไม่มีสารเคมีเจือปน ปริมาณน้ำควรพอท่วมมัดคราม ให้มัดครามจมอยู่ใต้น้ำ และควรตั้งถังแช่มัดครามไว้ในที่โล่งแจ้ง จากนั้นคอยสังเกตสีของน้ำในถังแช่มัดคราม จะค่อยๆเปลี่ยนเป็นสีเขียวน้ำตาล และใบครามจะค่อยๆชืด นั่นแสดงว่า สารสีน้ำเงินจากใบครามได้ละลายกับน้ำจนหมด จากประสบการณ์การแช่มัดครามในช่วงฤดูฝนที่ภาคใต้ จะใช้เวลาประมาณ ๒ คืน ใบครามจึงจะชืด มีข้อสังเกตได้ว่า ช่วงหน้าแล้งการแช่มครามใช้เวลา ๑ คืนก็เพียงพอ หน้าฝนใช้เวลามากกว่า ๑ คืน และช่วงหน้าฝนไม่เหมาะกับการมัดครามหรือทำเนื้อครามเพราะมีความชื้นสูง

ขั้นตอนที่ ๔ เก็บมัดครามขึ้นจากถังน้ำ รอให้สะเด็ดน้ำจนหมด ใช้ผ้าหรือตาข่ายถี่ๆ กรองเพื่อแยกเศษใบครามออกให้หมด

ขั้นตอนที่ ๕ นำปูนกินหมาก คือแคลเซียมออกไซด์ (cao) สีแดงหรือสีขาวก็ได้แต่ส่วนมากนิยมใช้สีแดงเพราะสังเกตได้ชัดเจนว่าได้เนื้อครามสีเข้มขึ้นกว่า ค่อยๆย่ำละลายกับน้ำแช่ใบครามโดยเริ่มปริมาณเนื้อปูนกินหมากน้อยๆก่อน ประกอบกับการสังเกตซึ่งจะเห็นได้ว่าจากเบื้องต้นน้ำครามสีเขียวเข้มใส เมื่อทำปฏิกิริยากับปูนกินหมากสีแดงจะค่อยๆเปลี่ยนเป็นน้ำสีเหลืองขุ่นขาวบ้านอีสานเรียก สิมะเชื้อสุก ใช้ไม้คนให้เป็นเนื้อเดียวกัน ถ้าน้ำครามยังมีน้ำสีเขียวอยู่แสดงว่า ใส่ปูนน้อยไป ต้องเพิ่มปริมาณปูนอีก

ขั้นตอนที่ ๖ ตีคราม เมื่อน้ำครามเป็นสีเหลืองขุ่นพอดีแล้ว ใช้ไม้ตีครามตีกระแทกขึ้นลงอย่างสม่ำเสมอให้เกิดฟอง (Oxidize) สังเกตได้น้ำครามค่อยๆเปลี่ยนเป็นสีน้ำเงินสดใสและมีฟองขึ้นฟู ดีไปเรื่อยๆจนกระทั่งฟองยุบตัวลงหมด ถ้าเราใส่ปูนกินหมากได้พอเหมาะ จะใช้เวลาตีประมาณ ๑ ชั่วโมง ฟองครามจะยุบเพราะ เนื้อครามจะตกตะกอนนอนลงกันถึง เป็นสภาวะการแยกน้ำ แยกเนื้อคราม จากนั้นทิ้งให้เนื้อครามตกตะกอน หรือนอน ๑ คืน จะได้เนื้อครามเปียกหรือ Indigo (Solid)

มีข้อสังเกตว่า ถ้าใส่ปูนน้อยไปไม่ว่าจะตีครามนานเป็น ๒-๓ ชั่วโมง ฟองจะไม่ยุบ

ขั้นตอนที่ ๗ รินน้ำเอาเนื้อคราม เมื่อเนื้อครามตกตะกอน (ครามนอน) ให้รินน้ำใสชั้นบนทิ้ง แล้วกรองเนื้อครามกับผ้าเนื้อแน่นทิ้งให้สะเด็ดน้ำหมด สังเกตว่าจะได้เนื้อครามที่มีลักษณะคล้ายโคลน และมีกลิ่นหอมเฉพาะตัวเมื่อแห้งหมาดจะมีรอยปริแตกและล่อนหลุดจากผ้า พร้อมเก็บไว้ใช้ได้ต่อไป

ขั้นตอนที่ ๘ เก็บเนื้อคราม การเก็บเนื้อครามนิยมเก็บเป็นเนื้อครามเปียก โดยเก็บใส่ถังพลาสติก หรือถุงพลาสติกที่เจาะรูเล็กๆให้อากาศผ่านได้ เนื้อครามสามารถเก็บได้ข้ามปีโดยไม่บูดเน่า

๔-๓ กระบวนการทำเนื่อคราม

๔-๓.๑ ต้นครามที่พอเหมาะในการตัดมาทำเนื่อคราม

๔-๓.๒ ตัดต้นคราม

๔-๓.๓ มัดคราม

๔-๓.๔ เรียงมัดครามลงในโอ่ง

๔-๓.๕ แช่ต้นครามกับน้ำสะอาด

๔-๓.๖ น้ำแช่ใบครามหลังจากแช่ไว้หนึ่งวัน

๔-๓.๗ เก็บมัดครามขึ้นจากโอ่ง

๔-๓.๘ ไม้ตีคราม

๔-๓.๕ ผสมเนื้อปูนกินหมาก

๔-๓.๑๐ ตีคราม

๔-๓.๑๑ ฟองขุบเนื้อครามตกตะกอน

๔-๓.๑๒ รินน้ำใส่ถัง

๔-๓.๑๓ กรองเนื้อคราม

๔-๓.๑๔ เนื้อครามเปียกพร้อมใช้

ผลการทดลองหาสัดส่วนคงที่การทำเนื้อคราม

- การทดลองครั้งที่ ๑. เมื่อวันที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๕๕๐ ที่สวนสิริธรรมชาติ ต้นครามถั่วชนิดฝักตรง อายุ ๔ เดือน ๒๐ วัน น้ำหนักสด ๒๐ กิโลกรัม มัดเอาเฉพาะใบและกิ่งเล็ก ปริมาณปุ๋ยมกอินหมากสีแดง ๑.๕ กิโลกรัม ได้เนื้อครามเปียก ๔.๕ กิโลกรัม
- การทดลองครั้งที่ ๒ เมื่อวันที่ ๒๖ ตุลาคม ๒๕๕๐ ที่บ้านแพรกหา ต้นครามถั่วชนิดฝักตรงตัดรอบที่ ๒

ถึงที่ ๑. ปริมาณน้ำแช่ครามที่ได้จากน้ำแช่ใบครามที่กรองใบครามทิ้งแล้ว ๒๐๐ ลิตร ผสมปุ๋ยมกอินหมากสีแดง ๒ กิโลกรัม ได้เนื้อคราม ได้เนื้อคราม ๖ กิโลกรัม

ถึงที่ ๒. ปริมาณน้ำแช่ครามที่ได้จากน้ำแช่ใบครามที่กรองใบครามทิ้งแล้ว ๑๕๐ ลิตร ผสมปุ๋ยมกอินหมากสีแดง ๑.๕ กิโลกรัม ได้เนื้อคราม ๓.๖ กิโลกรัม

การทดลองที่โรงเรียนสทิงพระวิทยา วันที่ ๑๗ – ๑๘ พฤศจิกายน ๕๐ ใบครามถั่วชนิดฝักตรง น้ำหนักสด ๑๙๖ กิโลกรัม ปุ๋ยมกอินหมากสีแดง ๑๐ กิโลกรัม ได้เนื้อคราม ๒๑ กิโลกรัม

ตารางที่ 1. แสดงผลการทดลองหาสัดส่วนคงที่การทำเนื้อครามถั่วชนิดฝักตรง

รุ่นของใบคราม	พื้นที่ปลูก	ว.ค.ป	อายุคราม เดือน/วัน	ปริมาณน้ำ (ลิตร)	น้ำหนัก(kg)		
					ใบคราม	ปุ๋ยม	เนื้อคราม
1	สวนสิริธรรมชาติ	28/06/50	4/20	-	20	1.5	4.5
2	แพรกหา	26/10/50	2/16	200	-	2	6
2	แพรกหา	26/10/50	2/16	150	-	1.5	3.6
1	โรงเรียน	18/11/50	5/10	-	196	10	21

หมายเหตุ : ๑. การทดลองที่สวนสิริธรรมชาติ และโรงเรียนสทิงพระใช้เทียบเนื้อครามที่ได้จากมัดครามสดก่อนหมัก

๒. การทดลองที่แพรกหาใช้เทียบเนื้อครามที่ได้จากน้ำแช่ใบครามที่กรองใบทิ้งแล้ว

๔.๔ กระบวนการเลี้ยงหม้อคราม และการย้อม

บทเรียนจากกระบวนการเรียนรู้สู่การปฏิบัติ โดยการพาทีมปฏิบัติการครามไปเห็นของจริงและเรียนรู้ลงมือทำจากผู้รู้จริง ซึ่งมีตัวแทนจากกลุ่มทอผ้าบ้านแพรกหา ๖ คน กลุ่มทอผ้าเกาะยอ ๒ คน กลุ่มนาหมื่นศรี ๒ คน และทีมวิจัย ๕ คน เดินทางไปเรียนรู้และใช้ชีวิตร่วมกับชุมชนบ้านโคกภู อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดสกลนคร และชุมชนกะเหรี่ยงโปว์ บ้านห้วยหินดำ อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นเวลา ๑ สัปดาห์ ทั้งสองชุมชนมีลักษณะร่วมที่เด่นชัด คือเป็นวิถีชุมชนที่ดำรงอยู่บนรากฐานของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ สืบทอดภูมิปัญญาจากบรรพชนมารุ่นต่อรุ่นไม่ขาดสาย สังคม